

62497

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
ANABİLİM DALI

İBN KUTEYBE'NİN TARİHÇİLİĞİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
HÜSNÜ ÖZER

DANIŞMAN
DOÇ. DR. İBRAHİM SARIÇAM

ANKARA
1997

62497

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
ANABİLİM DALI

İBN KUTEYBE'NİN TARİHÇİLİĞİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
HÜSNÜ ÖZER

DANIŞMAN
DOÇ. DR. İBRAHİM SARIÇAM

ANKARA
1997

T.C. YÜKSEK
DOKÜMANTASYON

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	II
GİRİŞ	1
A. Kaynaklar ve Araştırmalar	1
B. İbn Kuteybe'nin Yetiştığı Ortam	4
1. Sosyal Ortam	4
2. Siyasal Ortam	5
3. kültürel Ortam	8
I. BÖLÜM: İBN KUTEYBE'NİN HAYATI VE ESERLERİ	14
I.HAYATI	14
1. İsmi, Nesebi, Doğum Yeri ve Yılı	14
2. Hocaları	17
3. Öğrencileri	20
4. Eserleri	23
a. İbn Kuteybe'nin Eserlerinin Listesi	24
b. Tarihe dair Eserleri	31
5. Bulunduğu Görevler	37
6. Ölümü	37
7. İlmî Kişiliği	38
II. BÖLÜM: İBN KUTEYBE'NİN TARİHÇİLİĞİ	42
A. KAYNAKLARI	42
1. İSRİLİ KAYNAKLAR	43
a. Tevrat	43
2. HRİSTİYAN KAYNAKLAR	45
3. BİZANS KAYNAKLARI	45
4. YUNAN KAYNAKLARI	46
5. HİNT KAYNAKLARI	47
6. İRAN KAYNAKLARI	47
7. İSLÂM KAYNAKLARI	49
a. Kur'ân-ı Kerim	49
b. Hadîsler	50
c. Tarih Kitapları	52
d. Ensâb	54
e. Şiir	55
f. Meseller (Atasözleri)	60
g. Tefsir Kaynakları	60
h. Tasavvuf Kaynakları	61
8. Rivayette Bulunduğu Raviler	62
B. İBN KUTEYBE'NİN TARİH METODU	72
SONUÇ	83
BİBLİYOGRAFYA	86

ÖNSÖZ

İslâm tarihçiliğinin dününe bakıldığında genelde siyasi tarihçilik yapıldığı görülecektir. Ancak bu anlayış günümüzde yerini şehir tarihçiliği, biyografi çalışmaları, kültür ve medeniyet tarihçiliği gibi, batıda çok önceleri başlayan yeni bir anlayışa bırakmaktadır. Bu anlayış sonucunda tarihçiliğimizin daha verimli çalışmalar ortaya koyacağı bir realitedir. Günümüz tarihçiliğinin oluşmasında kadim tarihçilerimizin önemli bir rol oynadığı inkar edilemez bir gerçektir. Bu tarihçilerimizden Vakidî, Belâzûrî, Taberî, Mesûdî, İbn Esîr gibi bazı tarihçiler Batıdaki tarih anlayışının şekillenmesinde önemli katkı sahibi oldukları bu gün bir çok batılı araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. En az bu tarihçiler kadar önemli olduğuna inandığımız İbn Kuteybe'nin çok yönlü bir bilgin olması hasebiyle dilciliği, tefsirciliği ve hadisçiliği tarihçiliğinin önüne geçmiş, tarihçiliğine ise yeterli vurgu yapılmamıştır.

Bütün biyografik eserlerde İbn Kuteybe'nin tarih sahasında -özellikle kültür tarihi alanında- önemli eserler verdiği teslim edilmesine rağmen, İbn Kuteybe'nin gerek Arap aleminde gerekse ülkemizde dilciliği, tefsir ve hadisçiliği çalışılmış, ancak tarihçiliğinin çalışılmamış olması bizi böyle bir çalışma yapmaya yöneltti. Bu kanaatten hareketle İslâm kültür tarihçiliğinde müstesna bir yere sahip olan İbn Kuteybe'nin tarihçiliğini ele alıp inceledik.

İbn Kuteybe'nin tarihçiliğini Yüksek Lisans Tez konusu olarak öneren hocam Prof. Dr. Sabri Hizmetli'ye, tezimin her safhasında değerli katkılarından yararlandığım hocam Doç. Dr. İbrahim Sarıçam'a, ayrıca gerek tez konusunun seçimi gerekse hazırlanması safhasında unutulmaz yardımlarını gördüğüm hocalarım Doç. Dr. İrfan Aycan ve Doç. Dr. Mehmet Özdemir ile tezimin müsvettelerini okuma zahmetine katlanan değerli arkadaşlarım Ar. Gör. Mustafa Hizmetli ve M. Mahfuz Söylemez'e teşekkür etmeyi ifa edilmesi gereken bir borç telakkî ediyorum.

Hüsnü ÖZER

ANKARA-1997

KISALTMALAR

a.g.e.	=Adı geçen eser
A.S.	=Aleyhisselam
A.Ü.İ.F.D.	=Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	=İbn, Bin
Bkz.	=Bakınız
H.	=Hicri
İ.A.	=İslam Ansiklopedisi
M.	= Miladi
Nşr.	=Neşreden
Ö.	= Ölümü
S.A.V.	=Sallallahu Aleyhi Vesellem
Thk.	=Tahkik
Tlk.	=Ta'lik
Trc.	=Tercüme eden
v.d.	=Ve devamı
?	=Basıldığı yer belli değildir.

GİRİŞ

A. Kaynaklar ve Araştırmalar

Araştırmamız esnasında başta İbn Kuteybe'nin kendi eserleri olmak üzere¹ Genel Tarihler, Şehir Tarihleri, Tabakât kitapları, Bibliyografik eserler, Nesep kitapları, Arap Edebiyatına dair eserler; kullandık. Bu eserlerden kimine araştırmamızın her safhasında başvururken, kimine ise konumuz itibarıyla bir veya iki kez başvurduk.

İbn Kuteybe'nin hayatı ve eserlerini anlatırken İbnü'n-Nedim², İbnü'l-Enbârî³, İbnü'l-Esîr⁴, en-Nevevî⁵, İbn Hallikân⁶, İbn

---

¹ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineveri. **eş-Şi'r ve's-Su'arâ**, (thk. Müfid Kumeyhâ ve Nâim Zarzor), Beyrut, 1985.

_____ **Te'vilu Muşkili'l-Kur'ân**, (Yayına Hazırlayan Ömer Muhammed Sâid Abdulaziz), Kahire, 1989.

_____ **el-Maârif**, (thk. Servet Ukkâşe), Kahire, 1992.

_____ **Hadis Müdafası**, (trc. M. Hayri Kırbaçoğlu), İstanbul, 1989.

_____ **Uyûnu'l-Ahbâr**, (Thk. Yusuf Ali Tavil), Beyrut, 1986.

² İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Ebî Yâkub. **el-Fihrist**, (thk. İbrahim Ramazân) Beyrut, 1994.

³ İbnü'l-Enbarî, **Nüzhetü'l Elbâ fi Tâbakâti'l-Üdebâ**, Bağdat, 1979.

⁴ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî'l Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim. **el-Kâmil fi't-Tarih**, Kahire, 1967.

_____ **el-Lubâb fi Tezhîbi'l-Ensâb**, Kahire, 1964.

⁵ en-Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. **Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lûgat**, Kahire, 1974.

⁶ İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. **Vefayâtu'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, Beyrut, 1977.

Kesîr⁷, es-Sem`ânî<sup>8</sup>, ez-Zehebî<sup>9</sup> ve Hatîb el-Bağdadî`nin¹⁰ eserlerinden istifade ettik. Bu eserlerden özellikle Hatîb el-Bağdadî`nin Tarihu Bağdat adlı eserinin İbn Kuteybe`nin yaşadığı yer olan Bağdat ile ilgili geniş bilgi ihtiva ettiği bilinmektedir. Bu eserden İbn Kuteybe`nin yaşadığı dönem ile ilgili bilgi almamızın yanı sıra onun hayatı ve ilmi faaliyetleri ile ilgili hususlarda istifade ettik.

İbn Kuteybe`nin hayatını anlatırken kullandığımız İbn Hallikân`ın Vefeyâtu`l-A`yân adlı eseri, bilindiği gibi ünlü simaların hayat hikayelerini ölüm tarihlerine göre işleyen bir kitaptır. Bu kitap değerli bilgiler içermesine rağmen halen güzel bir indeks ve fihriste sahip olmaması kendisinden istifadeyi azaltmaktadır.

İbn Kuteybe`nin eserlerini verirken Başta İbnü`n-Nedim, Katip Çelebi¹¹ ve İsmail Paşa el-Bağdâdî¹² olmak üzere, Zirikli¹³ ve

---

⁷İbn Kesîr, İmâduddin Ebû`l-Fidâ İsmâil b. Ömer, **el-Bidâye ve`n-Nihâye fi`-Târih**, Kahire, 1962.

⁸es-Sem`ânî, Ebû Sa`d Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, **Kitâbu`l-Ensâb**, Beyrut, 1981.

⁹ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru A`lami`n-Nubelâ**, (tah. Ali Ebû Zeyd Şuayb el-Arnâvutî), Beyrut, 1983.

¹⁰Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, **Târîhu Bağdâd**, Kahire, 1972.

¹¹Kâtîp Çelebî, Mustafa b. Abdullah, **Keşfu`z-Zunûn an Esmâi`l-Kutubi ve`l-Funûn**, I-II, İstanbul, 1971

¹²İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyetü`l-Ârifin fi Esmâi`l-Müellifin ve Asâri-Musanifin**, İstanbul, 1951.

¹³Zirikli, Hayeddin, **el-A`lâm Kâmûsu Tera`cim li Eşheri`r-Ricâl ve`n-Nisâ Mine`l-Arabi ve`l-Mustarabin ve`l-Müşterikin**, Beyrut, 1983.

Brockelman`in¹⁴ yanısıra konu ile ilgili araştırma¹⁵ yapanların eserlerinden istifade etmeye çalıştık.

İbn Kuteybe`nin hocaları ve talebelerini işlerken Kıfî, Suyutî<sup>16</sup> ve İbn Hacer`den¹⁷ istifade ettik.

Dip notlarda kullandığımız kısaltmaları kısaltmalar bölümünde verdik. Kullandığımız eserlerin ilk geçtikleri yerlerde tam künyelerini verirken, daha sonraki kullanımlarda eserlerin meşhur isimlerini vermekle yetindik. Tezin birinci bölümünde yer alan “İbn Kuteybe`nin hocaları ve talebelerini” ölüm tarihlerine göre verdik.

---

¹⁴ Brockelmann, C., **Geschichte der Arabischen Litteratur**, I-II, Leiden, 1943-1949

¹⁵ Mustafa Kurt, **İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı**, İstanbul, 1966

¹⁶es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **Buğyetu`l-vuât fi Tabâkâti`l-Lûgaviyyîn ve`n-Nahviyyîn**, (Thk. Muhammed Ebû`l-Fadl İbrahim), Kahire, 1976

¹⁷İbn-Hacer el-Askalânî, Şihâbüddin Ebu`l-Fadl Ahmed b. Ali, **Lisânu`l-Mizân**, Haydarabâd, 1911.

B. İBN KUTEYBE'NİN YETİŞTİĞİ ORTAM

1. Sosyal Ortam

İbn Kuteybe, Abbasîlerin sanat, edebiyat, kültür, ticaret gibi her alanda altın çağını yaşadığı bir dönemde Bağdat'ta yaşamıştır. Onun yaşadığı devirde Bağdat, beşeri açıdan homojen bir yapı arz etmiyordu. Abbasîlerin başkenti Bağdat şehrinde Türk, Fars, Arap vb. ırklar iç içe yaşıyorlardı.¹⁸

Bu milletleri bir arada tutan ortak payda ise İslâm inancı idi. Ancak her kavim İslâm'ı kabul ederken, İslâm öncesi örf, adet ve geleneklerini tamamen terk etme yerine, bunlardan İslâm'a aykırı olanlarını İslâmîleştirme, İslâm ile örtüşenleri ise dini bir renge boyayarak yaşatmayı tercih etmişlerdir. Tabiidir ki, değişik ırk ve gelenek mozağine sahip olan bu milletlerin oluşturduğu toplumsal doku da, sosyal hayata yansımakta ve ona dinamizm kazandırmakta idi.

İbn Kuteybe'nin yaşadığı devirde Bağdat'a hükümran olan Abbasî devleti şüphesiz bölgede hüküm sürmüş büyük devletlerden

biri olarak tarihe geçmiştir. Bu devlet din ve saltanatı mezceden bir siyaset takip ettiğinden dolayı, dindar halk dindarlığı sebebiyle idarecilere itaat ederken, idarecileri tasvip etmeyenler ise korku veya diğer sebeplerden dolayı siyasî otoriteye itaat etme zorunluluğu içerisinde olmuştur. Zaman zaman toplumsal huzursuzluklar görünse de değişik yöntemlerle bertaraf edilmiştir.

İbn Kuteybe'nin yaşadığı devirde tüccarların toplumda etkin olduğu, ilim ve meslek erbabına saygı duyulduğu dinamik bir toplum ve canlı bir sosyal hayat devam etmekte idi.¹⁹

2. Siyasal Ortam

İbn Kuteybe'nin dünyaya geldiği sırada, Abbasî hilafetinin başında, Halife el-Me'mun bulunmaktaydı. Me'mun kardeşi Emin ile arasındaki iktidar mücadelesinde galip gelerek 198/813 yılında Hilafet makamına oturmuştur.

İbn Kuteybe'nin 63 yıllık hayatında aşağıdaki isimlerini zikrettiğimiz şu dokuz halife Abbasî Devleti'ne hükmetmiştir.²⁰

---

¹⁸ Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, (ter. Salih Tuğ), İstanbul-1989, II, 443.

¹⁹ Philip K. Hitti, II, 224-225; Hasan İbrahim Hasan, **Siyasî, Dini, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi**, (Ter. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş) İstanbul, 1991, III, 307.

²⁰el-Hudari Muhammed, **Muhadarâtü Tarihi'l-Ümami'l-İslâmiyye** (Ed-Devletü'l-Abbasîyye), Kahire, 1980, 180.

1. El-Me'mun. "198-218/813-833"
2. El-Mutasım. "218-227/833-842"
3. El Vâsık. "227-232/842-847"
4. El-Mütevekkil. "232-247/847-861"
5. El-Muntasır. "247-248/861-862"
6. El Müstâin. "248-252/862-866"
7. El Mu'tez. "252-255/866-869"
8. El Mühtedî. "255-256/869-870"
9. El-Mu'temid. "256-279/870-892"²¹

İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönemin ilk Abbasi halifesi olan el-Me'mun, kendi döneminde vuku bulan, Nasr b. Şeybe, Mısır ayaklanması ve iç ayaklanmaları bastırıldığı gibi, Farsilerin devlet yönetiminde etkili mevkilere getirilmesinden rahatsız olan Arap tebaanın huzursuzluk ve başkaldırılarını da dahiyane bir siyasetle bertaraf etmeyi bilmiştir. El-Me'mun bazen sert tedbirlerle, bazen de ılımlı politikalarla kendisine karşı oluşan muhalefeti yok edebilmiş, hilafeti döneminde devletin istikrarını sağlamıştır.²²

Me'mun'dan sonra iş başına gelen kardeşi el-Muntasır ağabeyi kadar siyasi bir karizmaya sahip olmadığından, daha çok askeri çözümlere önem vererek sert politikalar izlemiştir. Bunun için

---

²¹ el-Hudâri, 179; Hasan İbrahim Hasan, III, 335

savaş becerilerini takdir ettiği Türkleri orduda üst düzey görevlere getirmiş. Hilafet merkezini de Bağdat'tan Samarrâ'ya nakletmiştir.²³

Me'mun'un izlediği sert politikalar toplumda huzuru sağlayacağı yerde iç karışıklıkların biraz daha artmasınayol açmış. toplumun düzeni içten içe karışmaya başlamıştır. Bütün bunlara rağmen bu dönem de nisbeten toplumda istikrarın hakim olduğu bir devredir.

El-Muntasır döneminde Taberistân, Cürcân, Basrâ, Kirmân ve Mısır'da vuku bulan ayaklanmalar Bağdat'ta güven ve huzuru bozmuş, devleti her yönden zaafa uğratan iç karışıklıklar başlamıştır.²⁴

Daha sonra hilafet makamına gelen el-Vâsık döneminde Türkler'in devlet içindeki etkinliği bariz olarak kendisini hissettirmeye başlamıştır. bu ise devletin diğer tebası arasında huzursuzluğa neden olmuştur.

El-Vâsık ile el-Mu'temid arasındaki 29 yıl içerisinde yedi halifenin değişmiş olması da o dönemin istikrarsızlığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde taht kavgalarının neden olduğu siyasi istikrarsızlık baş göstermiş. toplumda huzur bozulmuş ve

---

²² el-Hudâri, 185.

²³ el-Hudâri, 185; Hasan İbrahim Hasan, III, 338. Geniş bilgi için bkz. Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Ankara, 1990, 36

²⁴ Hasan İbrahim Hasan, III, 338

dengeler değişmeye başlamıştır. Siyasî istikrarsızlığa paralel olarak değişik fikrî akımlar arasında zaman zaman meydana gelen, hatta çatışmaya varan huzursuzluklar da devlet otoritesinin sarsılmasında etkili olmuştur.

Devletin en üst mevki olan hilafet makamını işgal etmekte olan bazı halifeler de fikrî akımlar arasındaki cedelleşmeye, hatta çatışmaya bizatihi taraf olarak iştirak etmişler. toplum düzeninin bozulmasına çanak tutmuşlardır.

Özetle ifade etmek gerekirse İbn Kuteybe Abbasîlerin hem en parlak dönemini hem de iç huzursuzluklar nedeniyle devletin çözülmeye başladığı, siyasi kavgaların alabildiğine devam ettiği, fikri akımların birbiri ile kıyasıya çatıştığı devresini görmüş, tabiri caizse hem ikbalı hem de sıkıntıları birlikte yaşamıştır.²⁵

3. Kültürel Ortam

Emeviler dönemindeki sürekli fetih hareketlerinden sonra Abbasîler devrinde İslâm toplumu istikrar ve sükûnun hakim olduğu bir toplumsal düzene kavuşmuştur. İlmî gelişmelerin ortaya çıkması,

---

²⁵ Hasan İbrahim Hasan, III, 365-370; Ahmed Emin, II, 13-14.

kültürel hareketliliğin canlanması için toplumlarda istikrarın varlığı azımsanmayacak kadar önemlidir. Büyük ilim adamlarının yetiştiği dönemleri incelediğimizde bunu görmemiz mümkündür.

Abbasîler dönemi tarihe İslâm ümmetinin kültürel açıdan altın çağını yaşadığı bir dönem olarak geçmiştir.²⁶ İbn Kuteybe de işte böyle bir dönemde yaşamış, değişik alanlarda ortaya koyduğu kıymetli eserleriyle daha sonraki nesiller tarafından İslâm kültürünün altın çağı olarak nitelendirilen dönemin önemli isimleri arasında haklı bir şöhret kazanmıştır.

Bu dönemin en bariz kültürel hareketliliğini:

- a. Orjinal eserler ortaya koyma hareketi.
- b. İslâmî ilimlerin sistemleştirilmesi.
- c. Diğer dillerden Arapça'ya tercüme faaliyetleri olmak üzere

üçlü bir orijinaliteye dayandırmak mümkündür.²⁷

Bu dönemde hadis, tefsir, dil, tarih ve fıkıh alanında orjinal eserler te'lif edilmiştir. İbn İshâk'ın Siresi, Sibeveyh'in "**Dustûru'n-Nahvi'l-Arabî**"si Buhârî ve Müslim'in **sahihleri** v.b. gibi pek çok kıymetli eser ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde İslâmî ilimlerde

---

²⁶ Ahmed Emin, II, 15.

²⁷ Ahmed Şelebi, **Mevsuatü't-Tarîhi'l-İslâmî ve'l-Hadarati'l-İslâmiyye**, Kahire, 1984, III, 234.

sistemleşmeye gidilmiştir. Örneğin önceden tefsir, hadis ilminin bir şubesi gibi gözükmürken bu dönemde hadisten ayrılarak müstakil bir ilim hüviyetine kavuşmaya başlamıştır. Yine bu dönemde diğer dillerden örneğin Farsça, Yunanca, Süryanîce ve Hintçe'den değişik alanlarda bol miktarda kitapların tercüme edildiğini görmekteyiz.²⁸

Bu dönem, Hintce'den hikmet, irfan, matematik, Farsça'dan mimarî, güzel sanatlar, edebiyat, felsefe, Yunanca'dan felsefe, astronomi, matematik, tıp vb. alanlarda bol miktarda tercümelerin yapıldığı bir dönemdir.²⁹

Bu tercüme faaliyetleri kültürel ortamı canlandırmış, ilim erbabının utkunu açmış, düşünce hayatını hareketlendirerek kültürler arasında etkileşime yol açmıştır.

İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönemin gündemini meşgul eden önemli bilimsel problemleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

- a) Kur'an'ın mahluk olup olmadığı meselesi,
- b) Sıfatullah meselesi,
- c) Ef'âlü'l-İbâd meselesi,
- d) Hadislerin İslâm hukukundaki delil değeri meselesi,
- e) İcâzu'l Kur'an meselesi.

---

²⁸ Ahmed Emin, II, 10,11,12; Ahmed Şelebi, III, 234,236; Hasan İbrahim Hasan, II, 246.

²⁹ Hittî, II, 472-481.

f) Şuûbiye hareketi.³⁰

Dönemin alimleri yukarıda başlıklar halinde sunduğumuz problemleri enine boyuna tartışmışlar, aralarında İbn Kuteybe'nin de bulunduğu bir çok alim bu konulara ilişkin kendi görüşünü ortaya koyduğu eserler kaleme almışlardır.

İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönemdeki fikrî mücadelenin odak noktasını Ehli sünnet ile Mu'tezile arasındaki tartışmalı konular oluşturmaktadır. Mütezile mezhebi en parlak dönemini Abbasi halifesi el-Memun (Hicri 198-218) döneminde yaşamıştır.³¹ Dönemin Abbasi halifeleri olan el-Me'mun, el-Mu'tasım ve el-Vâsık tercihlerini Mu'tezile'den yana koymuşlar, ellerinde bulundurdukları siyasi iktidar gücünü bir baskı unsuru olarak kendi kanaatleri olan Kur'an'ın mahluk olduğu şeklindeki görüşleri kitlelere zorla kabul ettirmek cihetine gitmişlerdir. Hatta bu konuda kendilerinden farklı kanaatler sergileyen ehl-i sünnete mensup ilim adamlarına işkence ettirmişlerdi.

Bu tartışmalara doğrudan müdahil olan İbn Kuteybe'nin, adeta Mu'tezile'ye karşı ehli sünnetin sözcüsü konumunda olduğu ifade edilebilir. Çünkü eserlerinde yukarıdaki konulara ilişkin ortaya

---

³⁰ el-Hudari, 180-225.

koyduğu görüşler onun Ehl-i Sünneti güçlü bir şekilde desteklediğini açıkça göstermektedir. İbn Kuteybe bu konulara ilişkin görüşlerini telif ettiği “**el-ihtilaf Fi'l-lafz ve'r-reed ala'l-Cehmiyye vel-müşebbihe**”, “**Te'vîlü muhtelifi'l-Hadîs**”, “**er-Red ala'l-Kail bi Halki'l-Kur'ân “Kitabu'l Eşribe” ve “Kitabu'l-ecvibe Fi'l-Hadis ve'l-lüga**” adlı eserlerinde bazen doğrudan bazen de satır aralarında ortaya koymuştur.

İbn Kuteybe sadece Mu'tezileye karşı çıkmakla kalmamış, kendi döneminde, ehl-i sünnete aykırı fikirler ileri süren, **Müşebbihe** ve **Cehmiyye** mezheplerine karşı da açık olarak ehl-i sünnetin görüşlerini savunmuştur.

İbn Kuteybe, Allahın sıfatları, Melekler ve ahiret günü hakkındaki görüşlerini aktarırken şöyle der. “**İctihadî konuların hakikati kelamcıların yöntemi ile ortaya konulamaz, çünkü onların yöntemi, ihtilafa sebebiyet vermektedir. Biz bu konulara Kur'an'da ve Hadis'te zikredildiği şekli ile inanırız, çünkü Peygamber, bu konuları ancak vahy yolu ile bilmektedir.**”³²

İbn Kuteybe dil konusunda da eklektik (sentezci) bir yol izleyerek Basralılar ile Küfelilerin görüşlerini mecz ve te'lif etme

---

³¹ el-Hudâri, 180-230; Hasan İbrahim Hasan, II, 467.

³² İbn Kuteybe, **Te'vîlü Müşkîli'l Kur'ân** Hasan İbrahim Hasan, II, 363-373; el-Hudâri 210-220 29-31.

yolunu tercih ederek, dilde sentezci bir karakter taşıyan -Bağdat ekolü olarak da anılan- akımın imamı olarak bu alanda da haklı bir şöhret kazanmıştır.”³³

---

³³ İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*, 30-31.

I. BÖLÜM

İBN KUTEYBE'NİN HAYATI VE ESERLERİ

(213-276 / 828-889)

I. HAYATI

1. İsmi, Nesebi, Doğum Yeri ve Yılı

Hicrî III. Asırda yaşayan ve İslamî ilimlerin hemen her alanında önemli eserler vermiş olan İbn Kuteybe'nin asıl adı Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî'dir.¹

Künyesi Ebû Muhammed'dir.² Babası, Müslim b. Kuteybe'nin Mervli olması sebebiyle "el-Mervezî"³, Kûfe'de doğduğu için "El-Kûfî"⁴, Dinever'de bir müddet kadılık yapmış olmasından dolayı "ed-Dineverî"⁵, hayatının çoğunu geçirdiği yer olan Bağdat'a izafetle "el-Bağdatî"⁶, dedesi Kuteybe'ye

---

¹ İbnü'n-Nedîm, 116; İbnü'l-Enbarî, 143-144; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, VI, 66; İbn Hallikân, I, 314; İbn Kesîr, XI, 48; es-Sem'ânî, X, 64; ez-Zehebî, XIII, 298; Ziriklî, VII, 134; Hatîb el-Bağdâdî, X, 170; Ahmed Emin, *Duha'l İslâm*, Beyrut, 1975, I, 40; İbnü'l-Esîr, el-Lubâb, III, 15; İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's-Şu'arâ, 13; İbn Kuteybe, el-Maârif, 31-32; İbn-Kuteybe, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*, 17

² İbn Kuteybe, Eş-Şi'r ve's-Şu'arâ. 13; İbn Kesîr, XI, 48; es-Suyûtî, II, 63; İbnü'n-Nedîm, 115; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil IV, 66

³ Hatîb el-Bâğdadî, X, 170; es-Semânî, X, 64

⁴ İbnü'n-Nedîm, 116; İbnü'l-Enbârî, 144; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 66; İbn Hallikân, I, 402;

⁵ ez-Zehebî, XIII, 195; Ahmed Emin, I, 402; İbn Kuteybe, el-Maârif 32;

⁶ İbn Kesîr, XI, 48; İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's-Şu'arâ, 13

nisbetle de “el-Kuteybî”⁷, olarak anılmaktadır. Fakat o, daha çok “İbn Kuteybe” olarak şöhret bulmuştur.

Ailesi hakkında terâcim kitaplarında yeterli bilgi bulunmayan İbn Kuteybe'nin hem doğum tarihi hem de doğum yeri hakkında tarihçiler arasında görüş farklılıkları vardır. Ancak, genellikle İslam tarihçileri arasında kabul edilen görüşe göre, İbn Kuteybe 213/828 yılının Recep ayında Irak'ın en önemli kültür merkezlerinden biri olan Kûfe'de dünyaya gelmiştir.⁸ İbn Kuteybe'nin **Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân** adlı eserini yayına hazırlayan Ömer Muhammed Saîd Abdulaziz, onun Fars kökenli bir ailenin çocuğu olarak 213/828 yılında doğduğunu belirtmektedir.⁹

İbnü'n-Nedîm, İbnü'l-Enbarî, İbnü'l-Esir, el-Kiftî ve Brockelmann onun Kûfe'de doğduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰ Bunun aksine Hafîb el-Bağdatî, es-Sem'ânî, ez-Zehebî, Zirikli ve Ahmed Emin ise onun Bağdat'ta doğduğunu görüşünü ileri sürmüşlerdir.¹¹ Ömer Nasuhî Bilmen ise, bu ihtilafları dikkate alarak İbn Kuteybe'nin muhtemelen Kûfe veya Bağdat'ta doğduğunu zikretmektedir.¹²

İbn Kuteybe'nin biyografisinden bahseden kaynaklar incelendiğinde

---

⁷ es-Sem'ânî, X, 63; İbnü'l-Esir, el-Lubâb, III, 15; en-Nevevî, I, 281; İbn Kesîr, X, 48; İbnü'n-Nedîm, 116,

⁸ İbn-Kuteybe, **Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân**, 14.

⁹ İbn-Kuteybe, **Te'vîlu Müşkili'l Kur'ân**, 17-18

¹⁰ İbnü'n-Nedîm, 116; İbnü'l-Enbârî, 209; İbnü'l-Esir, el- Kâmil, VI,66; Brockelmann, Carl, “İbn Kuteybe”, İ.A. İstanbul, 1977, VII/II, 762.

¹¹ el-Bâğdâdî, X, 170; es-Sem'ânî, X, 63; ez-Zehebî, XIII, 296; Zirikli, VI, 137; Ahmed Emin, I, 403.

¹² Ömer Nasuhî Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin**, İstanbul, 1974, I, 350.

onun Kûfe'de doğmuş olabileceği ihtimalinin daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklardaki "...Bağdat'a yerleşti"¹³ "Bağdat'a geldi"¹⁴ "...Bağdat'a gelen"¹⁵ Bağdat'ta meşgul olan"¹⁶ "Bağdat'da doğdu"¹⁷ ve "...Dînever'li, sonra Bağdat'lı oldu"¹⁸ gibi ifadelerle dayanarak İbn Kuteybe'nin Bağdat'ta doğduğunu kabul etmek güçtür, çünkü onun Kûfe'de doğduğu görüşü kaynaklarda daha güçlü olarak ifade edilmektedir. "...O. Kûfeli'dir"¹⁹, "...Doğum yeri Kûfe'dir"²⁰, "...şüphesiz o Kûfeli'dir, doğduğu yer orasıdır"²¹, "...Kûfeli'dir"²², "...Kûfe'de doğmuş"²³, "...Kûfe'ye yerleşti"²⁴ gibi ifadeler İbn Kuteybe'nin Kûfe'de doğduğu tezini daha güçlendirmektedir. Fakat İbn Kuteybe hayatının en önemli kısmını Bağdat'ta geçirdiğinden bir kısım tarihçiler onun Bağdat'ta doğmuş olabileceğine hükmetmişlerdir.

İbn Kuteybe Bağdat'ta müstesna bir ilim çevresinde bulunmuş, burada tahsil ve tedrisle meşgul olmuş, en önemli eserlerini de yine Bağdat'ta te'lif etmiştir. Abbasi halifelerinden Mütevekkil ve oğlu Mü'temid'e vezirlik yapan Hasan Ubeydullah b. Yahya'nın tezkiyesi üzerine İbn Kuteybe Dînever

---

¹³ el-Bağdâdi, X, 170

¹⁴ ez-Zehabî, XIII, 297

¹⁵ es-Suyutî, II, 63

¹⁶ Ahmed Emin, I, 425

¹⁷ Ziriklî, IV, 137

¹⁸ Ebn Kesîr, XII, 57

¹⁹ İbnü'l Esir, el-Kâmil, VI, 67

²⁰ İbnü'n Nedîm, I, 16

²¹ İbnü'l-Enbârî, 209

²² İsmail Paşa el-Bağdâdi, I, 441

²³ Borckelmann, "İbn Kuteybe", İ.A, VII/II, 762

²⁴ Ziriklî, IV, 137

kadılığına tayin edilmiş, fakat bu görevi uzun sürmemiştir. O, kadılık görevinden ayrılarak ilme olan düşkünlüğü sebebiyle tekrar Bağdat'a dönmüş, eserler te'lif etmeye ve öğrenciler yetiştirmeye yönelmiştir.²⁵

Kaynaklarda İbn Kuteybe'nin nesep olarak Fars kökenli bir aileye mensup olduğunun zikredildiğini belirtmiştik. Hatta İbn Kuteybe'nin kendi ifadesine göre o, aslen İranlı ve Merv şehriden Bağdat'a gelen bir babanın çocuğudur.²⁶

İbn Kuteybe'nin çocukluğu, gençliği ve ne zaman evlendiği hakkında kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanamamış olmakla beraber, O'nun Bağdat'ın meşhur alimlerinden tefsir, hadis, fıkıh, nahv, lügat, kelâm, tarih, edebiyat tahsil ettiğine dair malumata kaynaklarda rastlamaktayız.²⁷

İbn Kuteybe'nin Ebu Cafer Ahmed b. Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (öl. 322/934) isminde bir oğlunun olduğu ve babasının kitaplarını Kur'anı ezberlediği gibi ezberlediğini tarihçiler bize aktarmaktadırlar.²⁸

İbn Kuteybe'nin bir kısım eserlerini ise sonraki nesillere aktaran şahsın, İbn Kuteybe'nin oğlu Ahmed'den olan torunu Abdulvahid olduğunu tarihçiler zikretmektedirler.²⁹

2. Hocaları

İbn Kuteybe kendi döneminin en önemli alimlerinden çeşitli dallarda dersler almıştır. Biz burada İbn Kuteybe'nin ders aldığı en meşhur hocalarının

---

²⁵ İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l Kur'ân*, 17-18

²⁶ İbn-Kuteybe, *Hadis Müdafası*, 34-38,

²⁷ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 227.

²⁸ el-Bağdâdî X, 171; es-Sem'ânî, X, 63; İbn Hallikân, I, 314; İbn-Kesîr, XI, 48; İbn-Hacer el-Askalânî, II, 358.

²⁹ es-Sem'ânî, X, 64 ; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 4

ölüm tarihleri itibariyle kronolojik bir listesini sunmakla yetineceğiz.

1. Müslim b. Kuteybe, İbn Kuteybe'nin babası (ö.?)
2. Ahmed b. Saïd el-Lihyânî. (ö.231/845)
3. Muhammed b. Sellâm el-Cumâhî, (ö. 231/845)
4. İbn Rahâviye İshâk b. İbrahim b. Yakub.(ö.237/851)
5. El-Kadı Yahya b. Eksem. (ö. 242/856)
6. Harmele b. Yahyâ el-Tecîbi el-Mısrî. (ö. 243/857)
7. El-Hüseyin b. el-Hüseyin b. Harb es-Sülemî, Ebû Abdullah el-Mervezî. (ö. 246/860)
8. Dı'bil b. Ali el-Huzâî. (ö. 246/860)
9. Muhammed b. Muhammed b. Merzuk b. Bukeryr el-Basrî. (Ö. 248/862)
10. Ebû Hatim Selh b. Muhammed es-Sicistânî. (ö. 248/862)
11. İbrahim b. Sufyân ez-Ziyâdî.(ö.249/863)
12. Muhammed b. Ziyâd b. Ubeydullâh b. Ziyâd er-Rabî ez-Ziyâdi el-Basrî. (ö. 250/864)
13. İsham b. İbrahim b. Muhammed es-Sevvâf. (ö.253/867)
14. Muhammed b. Yahya b. Ebî Hamza el-Kutâî. (ö. 253/867).
15. Ziyâd b. Yahya b. Ziyâd el-Hassânî el-Basrî Ebû'l-Hattâb. (ö.264/868)
16. Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî, el-Medâinî. (ö. 254/868)
17. Amr b. Bahr el-Kînânî, Ebû Osman el-Câhız. (ö. 255/868-869)
18. İshâk b. İbrahim b. Habîb b. Eş-Şehîd el-Basrî. (ö.257/870)

19. Zeyd b. Ahzem el-Taî el-Basrî. (ö.257/870)
20. Ebû'l-Fadl el-Abbâs b. el-Farac er-Riyâşî. (ö. 257/870)
21. Abde b. Abdullah el-Huzâî el-Kûfi, Ebuselh es Saffâr.
(ö. 258/872)
22. Abdurrahman b. Bişr b. el-Hakem b. Habib b. Mihrân el-
Abdî (ö. 260/873)
23. Muhammed b. Halid b. Haddâş b. Aclânî el-Mahlebî. H. III.
Asır alimidir.
24. Ahmed b. Halid ed-Darîr Ebû Said. H. III. Asır alimidir.
25. Abdurrahman b. Abdullah b. Kurayb. H. III. Asır alimidir.
26. Muhammed b. Ubeyd b. Abdulmelik el-Esedi, Ebû
Abdullah el-Hamedanî. H. III. Asırda yaşamış meşhur bir
hadisçidir.³⁰

İbn Kuteybe'nin yukarıda isim listesini verdiğimiz hocaları listesinin başında kendisinden ilk derslerini aldığı babası Müslim yer alır. İbn Kuteybe, buna tarih sahasında yaptığı rivayetlerde "Babam bana anlattı" şeklinde babasından nakillerde bulunmak suretiyle işaret etmektedir.³¹

İbn Kuteybe, onsekiz yaşında iken (231/845 yılında) Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö.224/839) "**Kitâbü'l-Emvâl ve Garîbu'l-Hadîs**" adlı kitaplarını, hocası Ahmed b. Saîd el-Lihyânî (ö. 231/845) den okumuştur.³²

İbrahim b. Sufyân b. Süleyman Ebû İshak ez-Ziyâdî'den Nahiv ve

---

³⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 36, 37, 38; *Te'vîlu Müşkili'l Kur'ân*, 19-20

³¹ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 227; II, 330

³² İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, 5

lugat ilimlerini okumuştur. ez-Ziyadî döneminin meşhur luğat ve Nahiv alimlerinden biridir. İbn Kuteybe, Sibeveyh, Ebû Ubeyd ve Asmaî'den ders almıştır.³³ Sehl b. Muhammed b. Osman ve Ebû Hatim es-Sicistânî'den Kur'ân ilimleri (Ulûmu'l-Kur'ân), dil ve fıkıh dersleri almıştır. Ebû Hâtim es-Sicistânî döneminin dil, fıkıh ve Kur'ân ilimleri alanında "İmam" kabul edilen otorite şahsiyetlerinden birisidir. Ebû Hâtim es-Sicistani Ebû Ubeyd ve Asmaî'nin talebesidir.³⁴

İbn Kuteybe, hocaları Harmele b. Yahya b. Abdullah b. İmrân et-Tecîbi (ö. 243/85), Ziyâd b. Yahya b. Ziyâd el-Hasanî, Ebû'l-Hattâb el-Basrî (ö. 264/868), İbn Rahaviye (ö. 237/851) gibi döneminin hadis otoritelerinden hadis dersleri almıştır. İbn Rahaviye, Buhari, Müslim, Ebû Davûd ve Ahmed bin Hanbel gibi muhaddislerin kendisinden hadis rivayet ettiği kişidir ve döneminin en meşhur muhaddisidir.³⁵

İbn Kuteybe döneminin meşhur şairlerinden Tabakâtu's-Şuarâ sahibi el-Cumahî'den şiir okumuştur. Eserlerinde bu hocasının şiirlerinden çok sayıda örnek aktarmaktadır.

İbn Kuteybe ayrıca Câhız'ın, hocası olduğunu (ö. 254/868-69) "Amr b. Bahr el-Câhız kitaplarından faydalanma konusunda bize icazet verdi" ifadesiyle açıklamaktadır.³⁶

3. Öğrencileri

Çok geniş bir ilim camiasından ilim tahsil eden İbn Kuteybe edindiği bu bilgi ve birikimlerini talebelerine aktarmış, çok sayıda öğrenciler yetiştirmiştir.

---

³³ Suyûtî, I, 214

³⁴ İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, IV, 13, (Dipnot 3)

³⁵ İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, IV, 13, (Dipnot 4)

Kaynaklarda İbn Kuteybe'nin talebeleri hakkında teferruatlı bilgi bulunmaktadır. Özellikle İbn Kuteybe'nin "el-Maârif" isimli eserini tahkik eden Servet Ukkâşe bu konuda detaylı malumat vermektedir.³⁷

Biz burada İbn Kuteybe'den ders alan öğrencilerinin isim listesini ölüm tarihleri sırasına göre vermekle yetineceğiz;

1. Ahmed b. Mervân el-Mervezî. (ö.298/910)
2. İbrahim b. Ahmed eş-Şeybânî. (ö.298/910)
3. Muhammed b. Halef el-Merzubânî. (ö.309/321)
4. İbrahim b. Muhammed b. Eyyûb b. Beşîr. (ö. 313/925)
5. Ahmed b. Abdullah b. Müslim, Ebû Cafer, İbn Kuteybe'nin oğludur. (ö.322/933)
6. Ubeydullah bin. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sükkerî (ö. 323/934).
7. Ahmed b. Muhammed el-Hasan ed-Darrâb (ö. 328/939).
8. Ubeydullah b. Ahmed b. Abdullah. b. Bukeyr (ö. 334/945).
9. El-Haysem b. Kuleyb eş-Şâşî (ö.335/946).
10. Kasım b. Esbağ el-Endelüsî (ö.340/951).
11. Muhammed b. Ebî'l-Esved (ö.343/954).
12. Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Kercî (ö. 343/954).
13. Muhammed b. Hamid b. Haris el-Temimî (ö. 343/954).

---

³⁶ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, III, 199, 216, 249

³⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 36, 37, 38; İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, 31, 32, 33; İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, 19, 20

14.Ubeydullah b. Muhammed b. Cafer b. Muhammed (ö. 348/959).³⁸

İbn Kuteybe hocalarından okuduğu dersleri ve kendi te'lif ettiği eserlerini talebelerine okutmuştur. İbn Kuteybe'nin talebeleri arasından önemli ilim adamları yetişmiş olup bunlar onun eserlerini nakletmişlerdir. Biz yukarıda İbn Kuteybe'nin talebelerinden meşhur olanlarının bir listesini sunduk.

İbn Kuteybe ilk tahsilini nasıl ki babası Müslim'den almış ise oğlu Ahmed de ilk tahsilini kendisinden almıştır. İbn Kuteybe'nin oğlu Ahmed, kendisinin en meşhur talebelerinden birisidir. Babasının eserlerinin tamamını kendisinden okumuş ve kendisi de başkalarına nakletmiştir. İbn Kuteybe'nin el-Maârif isimli eserini tahkik eden Servet Ukkâşe İbn Kuteybe'nin oğlu Ahmed Ebû Cafer b. Kuteybe'nin (ö.323/934). Bağdat'ta doğup büyüdüğünü, babasından ders okuduğunu, babasının kitaplarının hemen hemen tamamını naklettiğini ve Malikî mezhebine mensup olduğunu, 321/933 yılında Mısır kadısı olarak görev yaptığını ve Mısır'da vefat ettiğini bildirmektedir.³⁹

İbn Kuteybe'nin talebelerinden hadis ilminde temayüz edenlerden birisi de Ahmed b. Mervân el-Malikî'dir (ö. 298/910). döneminin Hadis ilminde söz sahibi alimlerinin birisi olan Ahmed b. Mervân, İbn Kuteybe'nin **Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs** adlı kitabını rivayet eden şahıstır.

Ebû Muhammed, Ubeydullah b. Abdurahman b. Muhammed b. Muhammed b. İsa es-Sukkerî (ö. 323/934) hocası İbn Kuteybe'den Garibu'l-Hadis ve İslâhı Galat adlı eserlerini rivayet etmiştir. Kendisi de muhaddistir. Ebû Muhammed Hadî ilminde meşhur olmasına rağmen döneminin önemli fakihlerinden birisi olarak ta kabul edilir ve hocası İbn Kuteybe'nin hadis kitaplarını rivayet ettiği gibi Fikhî meseleleri içeren **Kitabu'l-Mesâil ve'l-**

³⁸ İbn Kuteybe, el-Maârif, 38-40

³⁹ İbn Kuteybe, el-Maârif, 38-40

Ecvibe' sini rivayet eden şahıstır.

İbn Kuteybe'nin Kitabı'l-Eşribe'sini rivayet eden ise talebesi Abdullah b. Cafer b. Dârasteveyh es-Sefevî 'dir (ö. 335/945).

İbn Kuteybe'nin bütün kitaplarını rivayet eden ise talebesi Ebû Kâsım İbrâhim b. Muhammed b. Eyyûb b. Beşîr es-Sâ'ig'dir (ö. 313/325). Yine İbn Kuteybe'nin talebelerinden biri olan Kâsım b. Esbâğ el-Endelûsî (ö. 340/951) 274/887 yılında doğuya yaptığı seyahat esnasında İbn Kuteybe'yle buluşur ve ondan **el-Maârif** ve **Garibu'l-Hadîs** kitaplarını okur. İbn Kuteybe'nin **el-Maârif** kitabını, kitabın te'lif edildiği andan itibaren batıya (Endeluse) götüren ve orada tanınmasına vesile olan Kâsım b. Esbâğ'dır.

Kendisi de meşhur bir edebiyatçı olan Haysem b. Selîb eş-Şâsî ise İbn Kuteybe'den şiir ve edebiyat tahsil etmiş olup edebiyatla ilgili eserlerini rivayet etmiştir.⁴⁰

4. Eserleri

İbn Kuteybe eser te'lif ettiği her sahada, muhteşem bir kültürel birikime sahip biri olarak karşımıza çıkmaktadır. O, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, dil, nahiv, sarf, edebiyat, tarih, müzik, astronomi gibi alanlarda eserler vermiş ender şahsiyetlerden birisidir.

Bibliyografya alimleri İbn Kuteybe'nin eserlerinin sayısı hakkında değişik rakamlar vermektedirler. Eserlerinin sayısının değişik olarak zikredilmesinin muhtemelen iki önemli nedeni vardır.

a) Onun te'lif ettiği eserlerin bir kısmının değişik adlarla zikredilmesi,

b) Bazı eserlerindeki bölümlerin "El-Kitap" başlığı ile müstakil bir kitap olarak kabul edilmesidir.

İbnü'n-Nedîm **el-Fihrist** isimli eserinde İbn Kuteybe'nin 33 kitabının

⁴⁰ İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 38-40

bulduğunu belirtirken, Ebü'l-Alâ el-Maarrî onun 65 eseri olduğunu ifade etmektedir. Kadı İyad ise “**el-Medârik**”inde İbn Kuteybe’nin 21, Brockelmann 24, İbn Kuteybe’nin “**Te’vîlu Müşkili’l-Kur’an**” adlı eserini tahkik eden es-Seyyid Ahmed Sakr 47, “**el-Maârif**”i tahkik eden Servet Ukkâş 37 eseri bulunduğunu ifade etmektedirler. Bazı alimler İbn Kuteybe’nin eserlerinin sayısını üç yüze çıkarmışlarsa da bu iddia mübalağalı görünmektedir.⁴¹

İbn Kuteybe’nin eserlerini zikreden kaynaklardaki kitapların isimleri, karşılaştırmalı olarak tetkik edildiğinde İbn Kuteybe’nin kırk civarında eserinin bulunduğu kanaatine varmak mümkündür. İbn Kuteybe’ye ait olmadığı halde bazı eserlerin kendisine nisbet edildiği de görülmektedir. “**el-İmâme ve’s-Siyâse**” isimli eseri bu hususa örnek gösterilebilir. (Bu konuyla ilgili bilgi, ileride verilecektir.)

Biz İbn Kuteybe’nin taradığımız kaynaklarda tesbit edebildiğimiz eserlerinin listesini zikretmekle yetineceğiz. Fakat tarihle ilgili eserlerini daha detaylı tanıtmak amacı ile bu alan ile ilgili eserlerini listenin sonunda sunacağız.

a. İbn Kuteybe’nin Eserlerinin Listesi.

1. Kitâbu’l Vüzerâ.⁴²
2. Kitâbu’l-Âlâti’l-Küttâb.⁴³
3. Kitâbu’s-Sınâati’l Kitâbe⁴⁴

---

⁴¹ İbn Kuteybe, **Te’vîlu Müşkili’l-Kur’ân**, 20,21; İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 38,39.

⁴² İbn-Kuteybe, **el-Maârif**, 40-61; İbn-Kuteybe, **Te’vîlu Müşkili’l Kur’ân**, 21-31; İbn-Kuteybe, “**Hadis Müdafası**”, 37,38; İbnü’n-Nedim, 114-115; İbn-Kuteybe, **Uyûnu’l-Ahbâr**, I, 18-20

⁴³ İbn-Manzur, **Lisanu’l-Arab**. (Thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasaballah, Haşim Muhammed eş-Şâzeli)Kahire, 1982, V, 3684.

4. El-Envâ.⁴⁵
5. Kitâbul-Vahş⁴⁶
6. Kitâbu's-Sıyâm.⁴⁷
7. Garîbu'l-Hadis.⁴⁸
8. Islâhu'l-Galat fi Garibi'l-Hadis li Ebî Ubeyd.⁴⁹
9. Tefsîru Garibi'l-Kur'ân.⁵⁰
10. El-Meysir ve'l-Kidah.⁵¹
11. Kâbu'l-Eşribe.⁵²

---

⁴⁴ İbn Kuteybe'nin el-Maârif isimli eserini tahkik eden Servet Ukkâşe bu eseri Seyyid el-Batlavyusî'nin, "el-İktidâb"da zikrettiğini fakat günümüze ulaşmadığını belirtir. Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 51.

⁴⁵ Servet Ukkâşe bu eseri el-Huzâî'nin zikrettiğini, fakat günümüze ulaşmadığını belirtir. Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 51.

⁴⁶ İbn Kuteybe'nin Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân, "adlı eserini yayına hazırlayan, Ömer Muhammed Sâid Abdulaziz, bu kitabın yazma nüshasını Seyyid Ahmed es-Sakr'ın incelediğini aktarmaktadır." Bkz. Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân, 2

⁴⁷ İbn Kuteybe, el-Maârif adlı eserinde bu kitabından bahseder" 51

⁴⁸ İbn Kuteybe, el-Maârif, adlı eserinde bu eserinden bahsetmektedir. 52

⁴⁹ "Bu eser ilk defa Bağdat'ta 1977 yılında Abdullah el-Cuburî'nin tahkikiyle neşredilmiştir" Bkz. İbn Kuteybe, Te'vîlu Müşkili'l-Ku'rân, 23.

⁵⁰ İbnü'n-Nedîm, bu eseri yukarıdaki isimle zikrederken, Davudî ve es-Suyûtî ise aynı eseri "İslahu Ğalâti Ebî Ubeyd" ismi ile zikretmektedirler. İbn Hallikân, Kıfî ve İbnü'l-İmâd'ın İslâhu'l-Galât ismi ile zikrettiklerini, el-Maârif'i tahkik eden Servet Ukkâşe belirtir. İbn Kuteybe, el-Maârif, 44.

⁵¹ Bu eser Ahmed Şakir'in tahkikiyle 1958 yılında Kahire'de neşredilmiştir, İbn Kuteybe, Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân, 22.

12. Fadlu'l-Arab ale'l-Acem.⁵³
13. Edebu'l-Kâtib.⁵⁴
14. Kitâbu Te'vili Müşkili'l-Hadis.⁵⁵
15. Kitabu'l-Me'ânil-Kebîr.⁵⁶
16. eş-Şi'r ve's-Şu'arâ⁵⁷
17. Kitabu'l-Ihtilaf fi'l-Lafz ve'r-red ala'l-Cehmiyye ve'l-müşebbihe.⁵⁸
18. Kitâbu Uyûni-ş-Şi'r,⁵⁹
19. Kitâbu't-Tefkih.⁶⁰

---

⁵² “Bu eser Muhyiddin el-Hatib’in tahkikiyle 1924 ve 1965 yıllarında neşredilmiştir”, İbn Kuteybe, el-Maârif. 54.

⁵³ “Bu eserin bir bölümü Muhammed Kürd Ali'nin 1912 yılında Kahire’de yayınladığı **Resâilu'l-Belâğa** adlı eserinde, bir bölümü de **el-Muktebes** dergisinde neşredilmiştir”, Bkz. **İbn Kuteybe, Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân** 23.

⁵⁴ Bu eser 1981’de Kahire’de, 1985’de Beyrut’ta neşredilmiştir.

⁵⁵ Bu eser Kahire’de “**Te'vîli Muhtelefi'l-Hadîs**” ismi ile neşredilmiş olup “M. Hayri Kırbasoğlu” tarafından 1979’da “**Hadis Müdafası**” ismi ile Türkçe’ye tercüme edilmiştir.

⁵⁶ 1948’de Hindistan’da yayınlanmıştır.

⁵⁷ Bu kitap 1904 ve 1932 yıllarında Kahire’de tahkiksiz olarak, 1945-1950 yıllarında ise yine Kahire’de Ahmed Muhammed Şâkir’in tahkikiyle, 1967 yılında Müfid Kumeyhâ’nın tahkikiyle Lübnan’da neşredilmiştir; Bkz. İbn Kuteybe “**Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân**”, 26.

⁵⁸ Bu eser Zâhid el-Kevserî’nin tahkikiyle 1930 yılında Kahire’de neşredilmiştir.

⁵⁹ Bu eseri İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**’te zikretmekte olup on bölümden oluştuğunu belirtmesine rağmen yedi bölümünü sayar, bu bölümler “**el-Merâtib, el-Kalâid, el-Mehâsın, el-Meşâbih, el-Şevâhid, el-Cevâhir ve el-Merâkib**” İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, 115

20. Kitâbu'l-İlm.
21. Kitâbu Camiu'n-Nahvi'l-Kebîr.
22. Kitâbu Câmîu'n-Nahvi's-Sağîr.
23. El-Hikaye ve'l-Muhkî.
24. Kitâbu'l-Hayâl.
25. İ'râbu'l-Kur'an.
26. Hükmü'l-Emsâl.
27. Te'vil'r-Ru'yâ.⁶¹
28. Kitâbu'r-Redd ala'l-kâil bi Halki'l-Kur'an.
29. Edebü'l-Aşara.
30. Kitabu Ferâidi'd-Dürr
31. El-Mesâil ve'l-Ecvibe Fi'l-Hadîs ve'l-Lüga.⁶²
32. Halku'l-İnsan.
33. Dîvânu'l-Küttâb.
34. Kitâbu'l-Kıraât⁶³
35. Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân.⁶⁴

---

⁶⁰ Katip Çelebî bu isimle zikrederken, İbnü'n-Nedim "Câmîu'l-Fıkıh", Kıftî, "Kitâbu'l-Fıkıh" ismi ile zikrederler. İbn Kuteybe'nin "el-Maârif"ini tahkik eden Servet Ukkâşe ise bu kitaba yazdığı ön sözde bu isimlerin tek bir kitabın ismi olduğunu belirtir Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 48.

⁶¹ İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr'ın mükaddimesinde bu kitabından bahseder. I, 30

⁶² Bu eser 1925 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

⁶³ İbn Kuteybe bu kitabından "Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân adlı eserinde bahsetmektedir.

⁶⁴ Bu kitap ilk kez 1954 yılında es-Seyyid Ahmed Sakr'ın tahkikiyle Kahire'de neşredilmiştir.

12. Fadlu'l-Arab ale'l-Acem.⁵³
13. Edebu'l-Kâtib.⁵⁴
14. Kitâbu Te'vili Müşkili'l-Hadis.⁵⁵
15. Kitabu'l-Me'ânîl-Kebîr.⁵⁶
16. eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ⁵⁷
17. Kitabu'l-Ihtilaf fi'l-Lafz ve'r-red ala'l-Cehmiyye ve'l-müşebbihe.⁵⁸
18. Kitâbu Uyûni-ş-Şi'r,⁵⁹

---

⁵³ “Bu eserin bir bölümü Muhammed Kürd Ali'nin 1912 yılında Kahire'de yayınladığı *Resâilu'l-Belâğa* adlı eserinde, bir bölümü de *el-Muktebes* dergisinde neşredilmiştir”, Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân* 23.

⁵⁴ Bu eser 1981'de Kahire'de, 1985'de Beyrut'ta neşredilmiştir.

⁵⁵ Bu eser Kahire'de “*Te'vîli Muhtelefi'l-Hadis*” ismi ile neşredilmiş olup “M. Hayri Kırbaşoğlu” tarafından 1979'da “*Hadis Müdafası*” ismi ile Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

⁵⁶ 1948'de Hindistan'da yayınlanmıştır.

⁵⁷ Bu kitap 1904 ve 1932 yıllarında Kahire'de tahkiksiz olarak, 1945-1950 yıllarında ise yine Kahire'de Ahmed Muhammed Şâkir'in tahkikiyle, 1967 yılında Müfid Kumeyhâ'nın tahkikiyle Lübnan'da neşredilmiştir; Bkz. İbn Kuteybe “*Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*”, 26.

⁵⁸ Bu eser Zâhid el-Kevserî'nin tahkikiyle 1930 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

⁵⁹ Bu eseri İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*'te zikretmekte olup on bölümden oluştuğunu belirtmesine rağmen yedi bölümünü sayar, bu bölümler “*el-Merâtib, el-Kalâid, el-Mehâsın, el-Meşâbih, el-Şevâhid, el-Cevâhir ve el-Merâkib*” İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*,

19. Kitâbu't-Tefkih.⁶⁰
20. Kitâbu'l-İlm.
21. Kitâbu Camiu'n-Nahvi'l-Kebîr.
22. Kitâbu Câmîu'n-Nahvi's-Sağîr.
23. El-Hikaye ve'l-Muhkî.
24. Kitâbu'l-Hayâl.
25. İ'râbu'l-Kur'an.
26. Hükmü'l-Emsâl.
27. Te'vil'r-Ru'yâ.⁶¹
28. Kitâbu'r-Redd ala'l-kâil bi Halki'l-Kur'an.
29. Edebü'l-Aşara.
30. Kitabu Ferâidi'd-Dürr
31. El-Mesâil ve'l-Ecvibe Fi'l-Hadîs ve'l-Lüga.⁶²
32. Halku'l-İnsan.
33. Dîvânu'l-Küttâb.
34. Kitâbu'l-Kıraât⁶³

---

⁶⁰ Katip Çelebî bu isimle zikrederken, İbnü'n-Nedim "Câmîu'l-Fıkıh", Kıftî, "Kitâbu'l-Fıkıh" ismi ile zikrederler. İbn Kuteybe'nin "el-Maârif"ini tahkik eden Servet Ukkâşe ise bu kitaba yazdığı ön sözde bu isimlerin tek bir kitabın ismi olduğunu belirtir Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 48.

⁶¹ İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr'ın mükaddimesinde bu kitabından bahseder. I, 30

⁶² Bu eser 1925 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

35. Te'vilü müşkili'l-Kurân. ⁶⁴

36. Delâilü'n-Nübüvve. ⁶⁵

37. Kitâbu Me'âni'l-Kur'ân

38. Kitâbu'l-Cerâsim ⁶⁶

39. Kitâbu'n-Neseb.

---

⁶³ İbn Kuteybe bu kitabında "Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân adlı eserinde bahsetmektedir.

⁶⁴ Bu kitap ilk kez 1954 yılında es-Seyyid Ahmed Sakr'ın tahkikiyle Kahire'de neşredilmiştir.

⁶⁵ İbnü'n-Nedîm bu isimle zikreder. İbn Kuteybe'nin el-Maârif'ini tahkik eden Servt Ukkâşe Kahire'de "et-Teymusiyye" kütüphanesinde İbn Kuteybe'ye nisbet edilen "Mu'cizâti'n-Nebî Sallahu Aleyhi ve Sellem" isminde bir kitabın bulunduğunu söyler ve bu iki değişik isimdeki kitabın tek bir kitap olduğunu belirtir. İbn Kuteybe, el-Maârif, 46.

⁶⁶ Bu eser İbn Kuteybe'nin biyografisini yazarların hiç biri tarafından İbn Kuteybe'ye nisbet edilmemiştir. Ancak İbn Kuteybe'nin "el-Maârif'ini tahkik eden Servet Ukkâşe Şam'da, Zahiriye Kütüphanesinde bu isimli bir kitabın İbn Kuteybe'nin eseri olarak 509 numara ile kayıtlı olduğunu belirtmektedir. İbn Kuteybe, el-Maârif, 52.

b. Tarih'e Dair Eseleri

Uyûnu'l-Ahbâr⁶⁷

İbn Kuteybe'nin bu eseri İslam Tarihi'nin önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Kitap on bölümden oluşmaktadır. Her bölümü bir önceki bölüm ile insicamlı olarak düzenlenmiş olan bu eser, geniş bir kültür hazinesi mesabesinde dir.

Uyuunu'l-Ahbâr şu bölümlerden oluşmaktadır; “**es-Sultân, el-Harb, es-Su'dud et-Tabâi ve'l-Ahlâk, el-İlm, ez-Zühd, el-İhvan, el-Havâic, et-Taâm, en-Nisa**”.

Kitabın bölüm başlıklarından da anlaşılacağı üzere İbn Kuteybe, adeta yaşadığı toplumun bir portresini sunmaktadır. Bu eserinde İbn Kuteybe kendinden önce yaşamış olan alimlerin rivayetlerini, döneminin toplumsal dokusunu ve insan hayatını ilgilendiren hemen hemen önemli gördüğü her konuyu ele almakta ve o günkü toplumu her yönü ile tanıtabilecek materyaller sunmaktadır.

41. Kitâbu'l-Maârif⁶⁸

Kanaatimizce İbn Kuteybe'yi önemli bir tarihçi olarak kabul etmek için, sadece bu eseri bile yeterlidir. Bu eseri tahkik eden Servet Ukkâşe'nin

---

⁶⁷ İbn Kuteybe'nin bu eseri 1942 yılında Kahire'de ve 1986 yılında Lübnan'da Yusuf Ali Tavil'in tahkikiyle iki cildi bir arada dört cilt olarak yayınlanmıştır.

⁶⁸ Bu eser ilk defa Wüstenfeld tarafından Gottingen'de 1850 yılında neşredilmiştir. Daha sonra 1934 ve 1960 yıllarında Kahire'de Servet Ukkâşe'nin yeniden tahkikiyle yayınlanmıştır. Hasan Ege tarafından “el-Maârif. Nebiler ve Sahabilerin Sireti” ismi ile Türkçeye tercüme edilmiş olup “Şelale” yayınları tarafından İstanbul'da neşredilmiştir. Ancak bu tercüme muhtasar olarak yapılmıştır.

belirttiğine göre “**el-Maârif**” ismiyle İslam tarihinde kitap te’lif eden ilk kişi İbn Kuteybe’dir.⁶⁹

İbn Kuteybe’nin bu eseri yazarken Ebû Hanife Ahmed b. Davud ed-Dineverî’nin “**el-Ahbâru’t-Tivâl**” isimli eserinden faydalandığını, ondan aktarımlarda bulunduğunu savunanlar vardır.⁷⁰

İbn Kuteybe “**Ahbâru’t-Tivâl**”in müellifi Ebu Hanife ed-Dineverî’den altı yıl önce vefat ettiğine göre bu iki eser de “**el-Maârif ve el-Ahbâru’t-Tivâl**” aynı dönemin eserleri olup, Hicrî üçüncü yüzyıldan günümüze ulaşan en değerli tarihi belgelerdir.

Ancak İbn Kuteybe’nin “**el-Maârif**”i yazarken Ebû Hanife ed-Dineverî’nin “**el-Ahbâru’t-Tivâl’in**”den aktarımlar yaptığı iddiasına rağmen bu iki eser karşılaştırmalı olarak incelendiğinde içerikleri bakımından aralarında bariz farklar bulunduğu göze çarpmaktadır. “**el-Ahbâru’t-Tivâl**”da daha çok İran tarihine önem verilmiş, İslam döneminden bahseden sayfalarda bile en büyük pay İran’la ilgili olaylara ayrılmıştır.

Buna karşılık “**el-Maârif**” ise daha çok Arap tarihiyle ilgili konuları ele almıştır. **el-Ahbâru’t-Tivâl’e** oranla daha iyi bir sisteme sahip olan **el-Maârif**, İslam’dan önce Arapların soy ve idari yapılarını, cahiliye devrindeki dini ve siyasi yapılarını, savaşlarını, kabilelerini incelemekte, ayrıca Arapların Yemen, Şam ve Irak’ta kurdukları hükümetler hakkında önemli ayrıntılara yer vermektedir. “**El-Maârif**”de İslam öncesi İran

---

⁶⁹ İbn Kuteybe “**el-Maârif**”, 63.

⁷⁰ M.Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihi’nin Kaynakları**, “Tarih ve Müverrihler”, (Hazırlayan, Yüksel Kanar), İstanbul, 1991, 58, 59.

tarihine ayrılan sayfalar ise çok azdır.⁷¹ İbn Kuteybe'nin bu bölümde **Ahbâru't-Tivâl**'den istifade etmiş olma ihtimali onun değerini asla düşürmemektedir.

İbn Cerîr et-Taberî ve Mes'ûdî gibi büyük tarihçilere kaynak olan **“el-Maârif”** peygamberimizden başlayarak Hicri Üçüncü yüzyıl başlarına kadarki olayları aktarma bakımından da büyük bir değere sahiptir. İbn Kuteybe bu eserinde özellikle tabiin ve müctehidler ile bu çağda yetişen muhaddis, Kurrâ, dilci, şair ve ilim adamları hakkında verdiği bilgilerle İslam medeniyeti tarihini oldukça aydınlatmaktadır. İbn Kuteybe bu eserinde Hicri birinci ve ikinci yüzyılların toplumsal çehresini önemli ölçüde kendinden sonraki nesillere aktarmıştır.⁷²

Müellifimiz bu eserinde yaratılıştan başlayarak kendi dönemine kadar gelişen olayları, peygamberlerin hayatı, yaşadıkları ortam, peygamberlerimizin hayatı, Hicri birinci ve ikinci yüzyıldaki sanat, idari yapı, mimari ile nevâirden sayılabilecek olaylara da atıflar yapmakta ve o günkü toplumsal dokuyu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Netice olarak İbn Kuteybe'nin bu eseri içerdiği bilgiler bakımından tarihe ışık tutarı bir kültür hazinesidir.

Yaşadığı dönemin tarihsel dokusunu kendinden sonraki nesillere aktaran bu eseri ile İbn Kuteybe İslam medeniyet tarihinde hak ettiği yeri bulmuştur.

İbn Kuteybe bu eseri telif ettikten sonra Abbâsî halifelerinden el-Mu'temid'in kardeşi el-Muvaffak kendisini saraya davet etmiş, bunun

---

⁷¹ İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 66,67

üzerine İbn Kuteybe bu davete icabet ederek onun huzurunda el-Maârif'i okumuştur. Eseri beğenen el-Muvaffak, İbn Kuteybe'yi On bin dinarla ödüllendirmiştir.⁷³

42. **el-İmâme ve's-Siyâse.**⁷⁴

“Tarihu'l-Hulefâ” olarak da bilinen bu eserin İbn Kuteybe'ye ait olduğu şüphelidir. Brockelmann İbn Kuteybe'nin eserlerini sayarken, **el-İmâme ve's-Siyâse** adlı eserin İbn Kuteybe'nin hayatta bulunduğu dönemde bir Kuzey Afrikalı veya Mısırlı tarafından kendisine atfolunduğunu ifade etmektedir.⁷⁵

İbn Kuteybe'nin “**el-Maârif**” isimli kitabını tahkik eden Servet Ukkâşe, bu kitaba yazdığı önsözde, “**el-İmâme ve's-Siyâse**” isimli kitabın İbn Kuteybe'ye nisbet edilmesine rağmen, “bu eserin, İbn Kuteybe'nin olmadığı pek çok kanıtı vardır” demektedir ve aşağıda zikredeceğimiz gerekçeleri sıralamaktadır;

1. İbn Kuteybe'nin biyografisini yazanlardan hiç kimse bu eseri, ona nisbet etmemiştir. Yalnızca İbnu's-Şebbât diye bilinen Kadı Ebu Abdullah et-Tûzi “**Sılatu's-Sumt**” isimli eserinde, “**el-İmâme ve's-Siyâse**”yi İbn Kuteybe'ye nisbet etmiştir.

---

⁷² Günaltay, 59; İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 58,59

⁷³ Günaltay, 59

⁷⁴ Bu eser ilk kez 1904, ikinci olarak 1909 ve 1967 yıllarında Tahâ Muhammed ez-Zeynî'nin tahkikiyle Kahire'de iki cildi bir arada neşredilmiştir.

⁷⁵ Brockelmann, **İ.A.** VII /II, 764

2. “**el-İmâme ve’s-Siyâse**”de bu eserin müellifinin Dımeşk’ta bulunduğu zikredilir. İbn Kuteybe ise Bağdat’da yaşamış, sadece bir süre için Bağdat’ı terkederek kadılık yapmak üzere Dinever’e gitmiş, sonra tekrar Bağdat’a geri dönmüştür.

3. Kitapta İbn Ebî Leylâ’dan rivayette bulunmaktadır. Halbuki İbn Ebî Leylâ, İbn Kuteybe doğmadan altmışbeş yıl önce Kûfe’de Kadı olarak görev yapıyordu.

4. Bu kitabın müellifi Endülüs’ün fethini görmüş bir kadından Fetihle ilgili rivayette bulunmaktadır. Halbuki Endülüs, İbn Kuteybe dünyaya gelmeden yüzyirmi yıl önce fethedilmiştir.

5. “**el-İmâme ve’s-Siyâse**”nin müelifi Marakeş’in Musa b. Nusayr tarafından fethedildiğini zikreder, halbuki burası murabıt sultanlarından Yusuf b. Tafşin tarafından 455/1063’de fethedilmiştir. İbn Kuteybe ise 276/880 yılında vefat etmiştir.⁷⁶

Servet Ukkâşe’nin “**el-İmâme ve’s-Siyâse**’yi İbn Kuteybe’ye nisbet etmenin imkansızlığını kanıtlamak için ileri sürdüğü bu beş maddelik özlü bilgiye ilave olarak, İbn Arabî’nin “**el-Avâsım mine’l-Kavâsım**” adlı eserini tahkik eden Muhibuddin el-Hatîb de “**el-İmâme ve’s-Siyâse**”nin İbn Kuteybe’nin olmadığını belirtmektedir.⁷⁷

Buna karşılık “**el-İmâme ve’s-Siyâse**” ile ilgili olmak üzere Fahri Demir de Diyanet Dergisinde “**el-İmâme ve’s-Siyâse adlı eser üzerine**”

---

⁷⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 56

⁷⁷ İbnü’l-Arabî, *el-Avâsım Mine’l-Kavâsım*, (Tah. Muhibu'ddin Hatîb) Beyrut. 1979

başlığı ile bir makale yazmış ve konuyu etraflıca inceledikten sonra bu eserin İbn Kuteybe'ye ait olduğu hükmüne varmıştır.⁷⁸

Fahri Demir, makalesinde “**el-İmâme ve's-Siyâse**” adlı eseri İbn Kuteybe'ye nisbet etmek için, bu eserin İbn Kuteybe'nin olmadığını iddia edenlere karşı bir takım gerekçeler ileri sürmektedir. Ancak bu gerekçeler dikkatle incelendiğinde Fahri Demir, yazdığı makale ile şu sonuçlara ulaşmakta ve kanaatlerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Bu eserin İbn Kuteybe'ye nisbet edilmemesinin aslında kaynağı batılı müsteşriklerdir. “**el-İmâme ve's-Siyâse**” adlı eseri, İbn Kuteybe'nin kitapları arasında zikretmeyen Katip Çelebi ve Brockelmann bu müsteşriklere işaret etmektedirler.

2. Muhibu'd-din el-Hatîb ise İbn Kuteybe'yi İbnu'l-Arabî'nin hücumundan kurtarmak için bu eserin İbn Kuteybe'ye ait olmadığını görüşünü ileri sürmüştür. 1984 yılında Medine-i Münevvere'de “ed-Dâr” yayınevi tarafından Abdullah Abdurrahman Aylân'ın “**el-İmâme ve's-Siyâse**” hakkında kaleme aldığı bir broşür yayınlanmıştır. Ancak bu broşürü kaleme alan Aylan ile, İbn Kuteybe'nin “**Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân**” adlı eserini tahkik eden Seyyid Ahmed es-Sakr, “**el-İmâme ve's-Siyâse**”deki bazı ifadeleri yanlış anlamıştır.

Ancak kanaatimizce Fahri demir'in ortaya koyduğu bu görüşler, “**el-İmâme ve's-Siyâse**” isimli eseri İbn kuteybe'ye nisbet etmek için yeterli değildir. Çünkü bu eser İbn Kuteybe'nin diğer eserleriyle karşılaştırıldığında üslup farkı bariz olarak dikkati çekmektedir.

---

⁷⁸ Fahri Demir, “**el-İmâme ve's-Siyâse Adlı Eser Üzerine**”, **Diyanet Dergisi**, XXX, 31-44, Ocak-Şubat-Mart, 1995

5. Bulunduğu Görevler

Brockelmann, İbn Kuteybe'nin hayatta en fazla hoşlandığı ve en çok zevk aldığı şeyin ders okutmak ve kitap te'lif etmek olduğunu belirttikten sonra, Bağdat'ta ölünceye değin hocalık yaptığı ve pek çok kitap telif ettiğini kaydetmektedir.⁷⁹

İbn Kuteybe'nin "25-30" yaşlarında "238-243 / 852-857" yılları arasında **Edebü'l-Kâtib** adlı eserini devrin veziri Ubeydullah b. Yahya b. Hakan'a takdim ettikten sonra Dînever kadılığına tayin edildiği zikrolunmaktadır.⁸⁰

İbn Kuteybe'nin Dînever'deki kadılık görevinin kısa bir müddet devam ettiği kaynaklarda ifade edilmekle birlikte biz taradığımız kaynaklarda İbn Kuteybe'nin Dînever'deki kadılık yaptığı süreyi belirleyebilecek net bir bilgiye rastlayamadık.

Mustafa Kurt, Kasım b.Esbağ'ın **Edebu'l-Kâtib** adlı eserinden, İbn Kuteybe'nin Basra'da "Divanü'l-Mezâlim" (Yüksek Mahkeme-Devlet Güvenlik Mahkemesi)de bir süre "Zü'r-Riyâseteyn" (İki farklı Kuruma başkanlık yapan kimse) görevine getirildiğini zikretse de⁸¹ kaynaklar İbn Kuteybe'nin sadece Bağdat'tan Dînever'e kadılık görevinde bulunmak için ayrıldığını zikretmektedir. Basra'ya gittiğine dair herhangi bir bilgiye kaynaklarda rastlanılamamıştır.

6. Ölümü

---

⁷⁹ Brockelmann, VII/II, 762,763

⁸⁰ Mustafa Kurt, 83

⁸¹ Mustafa Kurt, 83

Kaynaklarda İbn Kuteybe'nin vefat ettiği yer konusunda ittifak olmasına rağmen, vefat tarihinde ihtilaf vardır.

İbn Kesir, İbnü'l-Esîr ve Hatîb el-Bağdatî; İbn Kuteybe'nin 276/889 yılında Bağdat'ta vefat ettiğini rivayet ederlerken ⁸² İbnü'n-Nedîm onun, 270/883'de vefat ettiğini belirtir.⁸³ İbn Hallikân ve Brockelmann ise "270/883-271/884 ve 276/889" olarak üç ayrı tarih zikretmektedirler. İbn Hallikân bu tarihleri zikrettikten sonra 276/889 yılında İbn Kuteybe'nin Bağdat'ta vefat ettiği görüşünün doğru olduğunu ifade etmektedir.⁸⁴

İbn Kuteybe'nin ölümü ânî olmuştur. Rivayete göre o bir gün sabahleyin fazlaca keşkek yemiş, kendisini birdenbire ateş bastığından acı acı feryad ederek bayılmış ve bir daha ayılmamış, 276/889 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁸⁵

Sonuç olarak İbn Kuteybe'nin Bağdat'ta Hicri 276 miladi 889 yılında vefat ettiği kanaati daha yaygın bir görüş olarak kabul edilmektedir.

7. İlmî Kişiliği

Hicri III. Asırda yaşamış olan İbn Kuteybe, değişik ilim dallarında çok önemli eserler kaleme almış önemli şahsiyetlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. O, kalem oynattığı sahalarda, muazzam bir kültürel birikime sahip olduğunu göstermiştir. Telif ettiği eserlerin muhteviyatına bakılınca, İbn Kuteybe'nin kendi döneminde mevcut olan ilim dallarının her biri ile

---

⁸² el-Bağdâdî, X, 171; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, XI, 49-54

⁸³ İbnü'n-Nedîm, 115

⁸⁴ Brockelmann, VI/II, 762; İbn Hallikân, 315

⁸⁵ M.Şemsettin Günaltay, 58

ilgili ürünler ortaya koyduğunu görmekteyiz. Eserlerinin çeşitliliği ve zenginliği onun, yaşadığı devrin kültürünü en iyi şekilde temsil ettiğine, yeterli bir kanıt olarak ileri sürülebilir. Şevkî Dayf, **Medârisu'n Nahviyyîn** adlı eserinde İbn Kuteybe'den bahseden alimlerin o'nun için; **alimlerin önderi, ediplerin sancağı, hafızların zekisi**, olduğunu söylediklerini zikrettikten sonra, İbn Kuteybe'nin dil konusunda tarihin yetiştirdiği ender şahsiyetlerden birisi olduğunu kaydetmektedir.⁸⁶

İbn Kuteybe'yi dil bilgini olarak vasıflandırmak için bu alanda yazdığı eserlerin ismini zikretmek bile kanaatimizce yeterli bir delildir. İbn Kuteybe, bu alanda her biri başlıbaşına bir hazine mesabesinde olan şu eserleri te'lif etmiştir:

1. Câmiu'n-Nahvi'l-Kebîr.
2. Câmiu'n-Nahvis-Sağîr.

İbn Kuteybe Tefsir konusunda da derin bir vukufiyete sahip olup bu alanda da müfessirlerin vazgeçemeyeceği şu eserleri te'lif etmiştir:

1. Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân
2. Tefsiru Ğaribi'l-Kur'ân
3. İ'râbu'l-Kur'ân

Hadis ilmine dair ortaya koyduğu eserler ise şunlardır:

1. Garîbu'l-Hadis
2. Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadis

---

⁸⁶ Şevkî Dayf, **Medârisu'n-Nahviyyîn**: Mısır, 1967, 222-224

3. el-Mesâil ve'l-Ecvibe Fi'l-Hadîs ve'l-Âyât

4. İslâhu'l-Galât-fi Garîbi'l-Hadîs li Ebî Ubeyde.

Fıkıhla ilgili olarak ise şu eserleri kaleme almıştır:

1. Kitâbu'l-Eşribe

2. el-Meysir ve'l-Kidâh

3. et-Tefkîh

Kelâmî konularda zamanının tartışmalarına iştirak etmiş olan İbn Kuteybe bu alanda da şu eserlerin sahibidir:

1. el-İhtilafî'l-lafz ve'r-Red ala'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe

2. er-Red ala'l-kâil bi Halki'l-Kur`ân

Edebiyat alanında, yaşadığı dönemin söz sahiplerinden olan İbn Kuteybe, bu alanda da aşağıda zikredeceğimiz eserlerin sahibidir:

1. Edebu'l-kâtib

2. eş-Şi'r ve's-Şuarâ

3. el-Hikaye ve'l-Muhkî

İbn Kuteybe'nin "El-Enva" adlı eseri astronomi ile ilgili iken, el-Cerasim adı ile kaleme aldığı eseri biyoloji ile ilgilidir. Mûsikîye dâir olarak "İstimâî'l-Ginâ bi'l-Elhan" isimli kitabını yazmıştır.

İbn Kuteybe'nin ortaya koyduğu bu eserler, onun ilminin genişlik ve kapsamlılığının yanı sıra kültürel derinliğinin de bir göstergesidir.

İbn Kuteyben'in tarih alanında yazdığı eserleri olan **el-maârif** ve **Uyûnu'l-Ahbârını** inceleyen bazı alimlerin, İbn Kuteybe'yi "ilk formel tarihçilerden biri" olarak vasıflandırdıklarını Philip Hitti zikretmektedir.⁸⁷

---

⁸⁷ Hitti, II, 595

II. BÖLÜM

İBN KUTEYBE'NİN TARİHÇİLİĞİ

A. KAYNAKLARI

İbni Kuteybe'nin tarihçiliğini inceleyeceğimiz bu bölümde, önce onun kullandığı kaynakları tespit etmeye çalışacağız. İbn Kuteybe'nin kullandığı kaynakları tespit ederken onun tarihe dair eserleri olan **el-Maârif ve Uyûnu-l-Ahbâr** adlı eserlerini, çalışmamıza esas olarak aldık. İbn Kuteybe'ye nisbet edilen “**el-İmâme ve's-Siyâse**” adlı eserin, kullanılan üslup, iktibaslar ve bazı raviler bakımından ona ait olmadığını birinci bölümde açıklamıştık. Bu nedenle bu eserden her hangi bir alıntıda bulunmadık.

Kullandığı kaynakları aşağıda zikredeceğimiz İbn Kuteybe Hind, İran, Yunan, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından aktarımlarda bulunmaktadır. Bu aktarımları yaparken “*Bazı Hind kaynaklarında okudum, bazı acem (İran) kaynaklarında okudum*” gibi ifadeler kullanmaktadır.

Bu ifadeler, onun bu dilleri bildiğini ya da o dillerden Arapça'ya yapılan tercümelerden faydalandığını ortaya koymaktadır. Bu da o dönemde yoğun tercüme faaliyetleri sonunda Hind, Fars, Yunan, Bizans gibi çok değişik ülkelerin eserlerinin Arapça'ya tercüme edilmiş olduğunu göstermektedir. İbn Kuteybe, eserlerini yazarken tabii olarak bu çok değişik kaynaklardan faydalanma yoluna gitmiştir.

İbn Kuteybe'nin kullandığı kaynakları şu şekilde tasnif edebiliriz.

1. İSRAİLÎ KAYNAKLAR

a- Tevrat:

İbn Kuteybe'nin kaynaklarının önemli bir bölümünü İsrailî kaynaklar oluşturmaktadır. İbn Kuteybe, bu kaynaklardan en çok Tevrat'ı kullanmaktadır. Tevratın orjinalini mi yoksa tercümesini mi kullandığı net olmamakla beraber el-Maârif'i tahkik eden Servet Ukkâşe onun Tevratın Arapça tercümesini kullandığı kanaatindedir.¹ İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönemdeki tercüme faaliyetleri gözönüne alındığında bunun doğru olabileceği görülmektedir.

İbn Kuteybe, Tevrat'ı daha çok Peygamberler tarihi kaynağı olarak kullanmakla beraber insanın yaratılışı, evrenin yaratılışı, insan ile şeytan arasındaki çekişmede de Tevrat onun başlıca kaynağıdır.²

İbn Kuteybe, Tevrat'tan yaptığı alıntılar Kur'an'la mutabık ise buna işaret etmektedir.³ Kur'an ile Tevrat'ın çeliştiği yerde ise sessiz kalmakta, fikrini beyan etmemeyi tercih etmektedir.⁴

b. İbn Kuteybe İslâm'ı kabul eden yahudilerden de oldukça istifade etmektedir. Bunlardan İbnü'n-Nedim'in **Fihrist**'inde ona yakın eseri zikredilen

---

¹ Bkz. el-Maârif, 111

² Tevrat'tan yaptığı alıntıları doğrudan "*Tevrat'ta okudum*" diyerek nakletmektedir. (Bkz. el-Maârif, 9,11,17,19,22,56; Uyûnu'l- Ahbâr, II,269, II,282)

³ Bkz. el-Maârif, 10

⁴ Ku'rân, Hz. İsmail'in kurban edildiğini söylerken, Tevrat, kurban edilenin Hz. İshak olduğunu iddia etmektedir. İbn Kuteybe Tevrat'ın bu rivayetini sadece nakletmekle yetinmekte, bir tercihte bulunmamaktadır. Bkz. el-Maârif, 37-38

⁵ Vehb b. Münebbih ile Ka'bu'l-Ahbâr, İbn Kuteybe'nin başlıca kaynaklarıdır. Vehb b. Münebbih'i daha çok peygamberler tarihi, insanların yaratılışı, Hz. Adem ile Şeytan'ın çekişmesi gibi konularda kaynak olarak kullanmaktadır.⁶

İbn Kuteybe'nin, Vehb'den yaptığı alıntıları kaynak zikretmeden “*Vehb dedi ki*”⁷ şeklinde vermesi onun bu rivayetleri Vehb'in bizzat kendisinden dinlemiş olduğunu düşündürmektedir. Oysa Vehb H. 111'de vefat etmiş⁸ olduğundan İbn Kuteybe'nin onunla görüşmesi ve ondan rivayette bulunması mümkün değildir. Böylece onun bu rivayetleri Vehb'in eserlerinden naklettiği anlaşılmaktadır.

İbn Kuteybe'nin israilî kaynaklarından bir başkası ise o dönemde yaşayan Yahudî bilginlerinin bizzat kendileridir.⁹ Kendi ifadelerine göre İbn Kuteybe bu bilginlerle bizzat görüşmüş, onlardan doğrudan nakillerde bulunmuştur.

İbn Kuteybe'nin Kûfeli olduğu göz önüne alındığında Kûfe'de yaşayan Yahudiler¹⁰ ile görüşmüş ve onlardan istifade etmiş olması da mümkündür.

---

⁵ İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist, 108

⁶ Bkz. El-Maârif, 14,19,24,30,32,42,52

⁷ Bkz. El-Maârif, 20,21,31,33,42

⁸ İbnü'n-Nedîm el-Fihrist, 124

⁹ Bkz. El-Maârif, 38,39,48

¹⁰ Kûfe'de önemli sayıda Yahudî yaşamaktaydı. Bu Yahudiler Hz. Ömer tarafından buraya yerleştirilmişlerdi. Bunların şehirde müstakil mahalleleri mevcuttu. Kûfeli Yahudiler ile ilgili

2. HRİSTİYAN KAYNAKLARI

İbn Kuteybe eserlerinde Hıristiyan kaynaklarından özellikle İncil'i kullanmaktadır. O evrenin yaratılışını anlatırken Kur'ân ve Tevrat'ın yanısıra İncil'den de nakillerde bulunmuştur. İbn Kuteybe aynı zamanda İncil'den ahlakî öğretiler aktarmaktadır.¹¹ İncil'in daha çok ahlakî öğretiler içerdiği göz önüne alındığında bu alıntılar için İncil'i seçmiş olmasındaki isabet açıkça ortaya çıkmaktadır. İncil'in Hz. İsa'nın hayatı ve yaşadığı dönem için en önemli kaynak olduğu bir vakıdır. Bu gerçeğin farkında olan İbn Kuteybe Hz. İsa'nın hayatı ile ilgili bilgileri birinci el kaynak olan İncil'den doğrudan aktarmaktadır.¹² İbn Kuteybe, mümkün olduğu kadar ilk el kaynak kullanmaktadır. Hz. İsa'nın hayatını İncil'den aktarırken Hz. Musa'nın hayatını da Tevrat'tan aktarmaktadır.

İbn Kuteybe'nin kullandığı Hıristiyan kaynaklarından biri de Hıristiyan bilginleridir. Kendisi onlarla bizzat görüşmüş ve onlardan bir takım bilgileri doğrudan aktarmıştır.¹³

3. BİZANS KAYNAKLARI

Bizans kaynaklarını kullanan İbn Kuteybe, eserlerinde her zamanki metoduna sadık kalarak bunları ad vermeden kullanmaktadır. Kullandığı bu

---

geniş bilgi için bkz. M. Mahfuz Söylemez, *Kuruluşundan Emevilerin Başlangıcına Kadar Kûfe Tarihi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,) Ankara, 1995.

¹¹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 126, 127,270

¹² Bkz. İbn Kuteybe, *El-Maârif*, 57; *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 270

¹³ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, III, 282

kaynakların orjinallerini okumuş olması ihtimali zayıftır. Çünkü kaynaklarımıza göre, o dönemde Latince bilen Müslüman bilgin bulunmamaktadır. İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönemde tercüme faaliyetlerinin alabildiğine arttığı göz önüne alındığında, onun bu eserlerin Arapça tercümelerinden istifade ettiği söylenebilir.¹⁴

İbn Kuteybe'nin Bizans kaynaklarından daha çok tıp ve coğrafya konularıyla ilgili nakillerde bulunması¹⁵ dönemindeki tıp¹⁶ ve coğrafya¹⁷ ile ilgili tercüme çalışmalarından faydalandığını göstermektedir. Konuyla ilgili verdiği bilgiler de bu kaynaklarla uyum içindedir.

4. YUNAN KAYNAKLARI

Abbasî döneminde tercümeleri yapılan eserler daha çok Kadim Yunan Filozoflarına ait eserlerdir. Kadim Yunan Filozoflarının bu eserlerinin önemli bir kısmı daha önce Süryanice ve Farsça'ya tercüme edilmişti. Bu eserler daha sonra bu dillerden Arapçaya aktarıldılar.¹⁸

Bu tercümeleri kullanan İbn Kuteybe çoğu zaman kaynaklarını

---

¹⁴ Bu dönemdeki tercüme faaliyetleri ile ilgili geniş bilgi için Bkz., Zahiruddin el-Beyhâkî, *Târîhu Hukemâi'l-İslâm*, (thk. Muhammed Kürd Ali), Dimeşk, 1946, 16

¹⁵ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 313, III, 277, 286, IV, 291

¹⁶ Bkz. Mustafa Demirci, *Beytu'l-Hikme*, İstanbul, 1996

¹⁷ Bkz. Mahfuz Söylemez, "İslam Tarihi Kaynağı Olmak Bakımından Coğrafya", Basılmamış makale Ankara, 1996, 12

¹⁸ Geniş bilgi için Bkz. Cemaeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kıftî, (S. 646), *Kitâbu'l-Ahbârî'l-Ulemâ' bi Ahbârî'l-Hükemâ'*. Mısır, 1326, 148-149

belirtmezken ¹⁹ bazen de kaynaklarını vermektedir.²⁰ Bu kaynaklardan madenler ²¹ felsefî hikmetler²² ve ilmin değeri ile ilgili ²³aktarımlarda bulunmaktadır.

5. HİNT KAYNAKLARI

İbn Kuteybe Hint kaynaklarını kullanırken “Hind eserlerinden birinde okudum”²⁴ şeklinde nakilde bulunması bu eserleri incelediğini göstermektedir. Eserlerinde Sanskritçe bildiğine dair bir kayda rastlamamış olmamız bizi onun bu kaynakların Arapça veya Farsça tercümelerinden istifade etmiş olduğu sonucuna götürmektedir. Onun İbn Mukaffa tarafından tercüme edilen²⁵ Beydâbâ'nın Kelile ve Dimne'sini sıkça kullanması²⁶ bu kanaatimizi desteklemektedir.

6. İRAN KAYNAKLARI

İbn Kuteybe'nin İran tarihi ile ilgili baş vurduğu eserler büyük ölçüde

---

¹⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 108, 126, 127

²⁰ Ancak Zikrettiği kaynakları da tam olarak nakletmemektedir. Örneğin “Kitabu's-Sultan'da “*Aristo dedi ki*” demektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 8 (Bilindiği gibi Aristoteles'in böyle bir kitabı mevcut değildir. Bu kitap Abdullah b. Mukaffa'ya ait olup asıl adı *el-Betime fi Taati's-Sultân*'dır. Geniş bilgi için bkz. El-Kıftî, 148-149

²¹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 108

²² Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 8

²³ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 127

²⁴ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 18-19, 22, 25, 27, 30

²⁵ el-Kıftî, 148, 149

²⁶ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 280, 281, II, 179

İran kaynaklarıdır.²⁷ Onun “Acem kitaplarında okudum”²⁸ şeklindeki ifadeleri bu eserleri incelediğini göstermektedir. “İbreviz'in kitabında okudum”²⁹ ifadesi ise Farsça bildiğini ve bu eserlerin bir çoğunun orijinalini kullandığını göstermektedir. Çünkü İbreviz'in her hangi bir eserinin Arapça'ya tercüme edildiği bilinmemektedir. İbn Kuteybe'nin el-Maârif isimli eserinde kullandığı metotdan hareketle onun İran tarihi ile ilgili bilgileri Dîneverî'nin **Ahbâru't-Tivâl**'inden aktardığı iddia edenler,³⁰ kanaatimize göre insaf ölçüsünü aşmaktadırlar. İbn Kuteybe muasırı olan Dîneverî'nin eserlerinden istifade etmiş olabilir. Ancak Acem kitaplarında okuduğunu açıkça bildiren İbn Kuteybe, Dineverî'nin **Ahbâru't-Tivâl**'inden yaptığı alıntıyı da her halde açıkça zikretmekten kaçınmazdı.

İbn Kuteybe İran tarihi ile ilgili olarak;

1. Farsça'dan Arapçaya yapılan çevirilerden³¹
2. Farsça yazılmış eserlerden³²
3. İran tarihine dair yazılmış Arapça eserlerden³³ alıntı yapmaktadır.

Ancak çoğu zaman bu bilgileri hangi kaynaktan aldığını

---

²⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 27, 112, 280, 281, II, 40, 179

²⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 58; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 13, 40, II, 112, 115

²⁹ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 30

³⁰ M. Şemseddin Günaltay, 58-59

³¹ Özellikle İbn Mukaffa'nın çevirilerinden istifade etmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 9

³² Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 30

³³ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 20-22

belirtmemektedir. Bu belirsizlik kitaplarna eleştiri yöneltilmesine sebep olsa da, eserin değerini azaltmamaktadır.

İbn Kuteybe'nin İran'ın sadece siyasi tarihi ile ilgili değil ³⁴aynı zamanda felsefesi ³⁵ tıbbı, edebiyatı ³⁶ ve kültür hayatı ile ilgili olarak bu eserlerden istifade etmesi ve bu yönüyle **Ahbâru't-Tivâl**'inden daha zengin olması onun bu rivayetleri sadece **Ahbâru't-Tivâl**'den aktarmadığını göstermektedir. **Ahbâru't-Tivâl**'i kullanması ise kitabın değerini düşürmediği gibi kitabın kaynaklarını zenginleştirmektedir. Bu yönü İbn Kuteybe'nin eserlerinin değerini daha da artırmaktadır.

7. İSLÂM KAYNAKLARI

a. Kur'ân-ı Kerim

Kur'ân, İbn Kuteybe'nin kullandığı temel kaynaklar'dan biridir. İbn Kuteybe, Kur'ân-ı Kerim'i daha çok peygamber kıssaları ile ilgili bölümlerde yoğun olarak kullanmıştır.³⁷

Onun Cahiliye ve Rasulullâh (A.S) dönemi hadiselerini ele alırken Kur'ân-ı Kerim'i yeterince kullanmaması ise dikkat çekicidir.³⁸ Dönemindeki

³⁴ Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 7, 9,30, 202, 289, 328, II, 112, 115, 117

³⁵ Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 30, I, 40, I, 289

³⁶ Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 166, II, 9

³⁷Bkz. İbn Kuteybe,el-Maârif, 10,11,47,144,300623; **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 3,76,122, 135,180,326,331; II, 113,122,133,242,252,254; III, 70,72,184,203; IV, 123,144

³⁸ İbn Kuteybe, Kur'ân-ı Kerim'i Rasulullah dönemi savaşlarını anlatırken kaynak olarak kullanmaktadır. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**; I, 111. Ancak o dönemin sosyal ve dinî hayatıyla ilgili bölümleri anlatırken Kur'ân-ı Kerim'i referans olarak kullanmamaktadır.

firkalar arası mücadelelerde Kur'ân-ı Kerim ayetlerini savunduğu tarafı haklılaştırıcı deliller olarak kullanması³⁹ İbn Kuteybe'nin döneminin siyasi hadiselerinin etkisinde kaldığını ve objektif tarih anlayışından uzaklaştığını göstermektedir. İbn Kuteybe Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden delillendirmeler yaparken bazen müfessirliğini de göstererek ayetlerdeki kapalı ifadeleri izah etme yoluna gitmiştir.⁴⁰

Kullandığı bu yöntem onun eserlerini tarih için olduğu kadar dil, edebiyat, felsefe ve sosyoloji gibi diğer ilim dalları için de zengin bir kaynak haline getirmektedir. İlk bakışta İbn Kuteybe'ye has bir özellik gibi görülen bu niteliğin, o dönemde yazılan eserler incelendiği takdirde yaşadığı dönemin ilim anlayışının bir sonucu olarak o dönemde te'lif edilen hemen her eserde yer aldığı görülmektedir.

İbn Kuteybe ayrıca asr-ı saadet döneminde sahabe arasındaki ilmî tartışmalara da eserinde yer vermektedir. Bu tartışmalar sırasında sahabenin kendi görüşlerini zikrettikten sonra “*Kâle Allâh'u Teâlâ: ...*” diyerek görüşlerini ayetlerle desteklediklerini nakletmektedir.⁴¹ Bu nakiller sahabe dönemi hayatında ve ilim anlayışında Kur'ân'ın merkezi konumunu ortaya koyması bakımından son derece ilginçtir.

b. Hadisler

---

³⁹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 623

⁴⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 10,11; *Uyûnu'l-Ahbâr* I, 3.

⁴¹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 76

İbn Kuteybe hadisleri kullanırken ister konu bütünlüğünün bozulacağı endişesiyle isterse senetlerin çağdaşları tarafından bilindiği düşüncesiyle hareket etmiş olsun, çoğu zaman rivayet silsilesini vermeden hadisi doğrudan ya Resulullah'tan⁴² ya da bir sahabeden aktarmaktadır.⁴³

İbn Kuteybe'nin Kur'ân-ı Kerim'i firkalarla ilgili tartışmalarda referans olarak kullandığını daha önce belirtmiştik. O aynı zamanda hadisleri de aynı amaçla kullanmaktadır. Bu hadislerin -Gaybî hadislerin- bir çoğunun siyasi hadiselerin bir sonucu olarak oluştuğu ve dönemin siyasi konjunktürünü yansıttığı ise bir vakiydir.⁴⁴ Ancak, İbn Kuteybe döneminin siyasi cereyanlarının etkisinden müstağni kalamamış firkalar ve aralarındaki ihtilafları aktarırken fiten hadislerinden istifade etmiştir.⁴⁵

İbn Kuteybe, Resulullah dönemini ele alırken de hadislerden istifade etmektedir.⁴⁶ Aynı zamanda o, peygamberler tarihi ile ilgili konuları anlatırken

---

⁴² İbn Kuteybe zaman zaman “*Kâle Resulullah*” diyerek doğrudan Resulullah'tan hadis nakletmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 215, II, 282, I, 295; *el-Maârif*, 302. Zaman zamanda “*merfû' bir hadise göre Resullullah şöyle demektedir*” diyerek hadis nakletmekte, ancak kaynağını belirtmemektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 295,327

⁴³ Sahabeden naklederken onları görmüş gibi bir üslup kullanmakta “*İbn Ahbâs*” *Resulullah'ın şöyle dediğini zikretmektedir*” demektedir. Bkz, İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 306, II, 366, III, 176,177,IV, 19

⁴⁴ Konu ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. M.Sait Hatipoğlu, *Hiz. Peygamber'in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasi-İçtimaî Hadiselerle Hadis Münasebeti*, Ankara, 1967, (Basılmamış Doçentlik tezi)

⁴⁵ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 215

⁴⁶ Bkz İbn Kûteybe, *el-Maârif*, 302

de hadisleri kullanmaktadır.⁴⁷

c. Tarih Kitapları

Bir tarihçi olan İbn Kuteybe'nin en önemli kaynağını kendinden önce yaşamış olan tarihçilerin eserleri oluşturmaktadır. O bu tarihçileri kullanırken bunların hangi eserinden istifade ettiğini açıkça belirtmez. “İbn İshak dedi ki”⁴⁸, “Vakidî dedi ki”⁴⁹ şeklinde onlardan nakillerde bulunur. İbn Kuteybe'nin nakilde bulunduğu tarihçilerden bazıları şunlardır:

1. Abbâs b. Bekkâr⁵⁰
2. Ali b. Ebî Talib⁵¹
3. Asmaî⁵²
4. Câhız⁵³
5. Ebû Ubeyde⁵⁴
6. İbnu'l-Kelbî⁵⁵
7. İbn İshâk⁵⁶

⁴⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 79

⁴⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 30,40,289

⁴⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I,166; II,9

⁵⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 211

⁵¹ İbn Kuteybe “*Ali'nin kitabında okudum*” diyerek Hz. Ali'ye bir eser izafe etmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 57. Ancak Hz. Ali'nin böyle bir eserinin bulunduğu diğer hiç bir kaynak tarafından doğrulanmamaktadır.

⁵² Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 424; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 138, 214, II, 111, 212

⁵³ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 33

⁵⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 43

⁵⁵ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 424; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 143, 336; II, 212

8. El-Medâinî ⁵⁷

9. Muhâribî ⁵⁸

10. el-Ezdî ⁵⁹

11. ez-Zübeyrî ⁶⁰

İbn Kuteybe bazen de yazarını belirtmeden kitabın kendisine atıfta bulunmaktadır. İbn Kuteybenin bu şekilde kullandığı atıflar şunlardır:

1. el-Avf ⁶¹

2. ed-Duâ ⁶²

3. et-Tâc ⁶³

4. *İran kaynaklarının birinde okudum ki* ⁶⁴

5. *Hind kaynaklarından birinde okudum ki* ⁶⁵

6. *Bazı kitapların yazdığına göre* ⁶⁶

7. *Bazı edebiyatçılar dediler ki* ⁶⁷

---

⁶⁶ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 194, II, 176; *el-Maârif*, 156, 157, 168, 171

⁵⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 8, 70, 115, 116, 196

⁵⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 133

⁵⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 284

⁶⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 175

⁶¹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 98, 99, 101

⁶² Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 11, 15, 59, 96

⁶³ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 13, 40, 112, 15, 117, 178

⁶⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 18, 19, 27, 111, 112, 291; II, 17, 99

⁶⁵ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 29

⁶⁶ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 50, 95

⁶⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 94

8. el-Medîh ⁶⁸

9. el-Fellâha (Kale sahibu'l-Fellâhe) ⁶⁹

10. Kâle etibbâ ⁷⁰

11. Camiu'd-Duâ ⁷¹

12. *Bir hocanın kitabında şöyle okudum* ⁷²

13. *Bazı nesbp alimleri dediler ki* ⁷³

14. *Bazı tarihçiler dediler ki* ⁷⁴

15. *Bazı sufilerden duydum ki* ⁷⁵

d. Ensâb

Araplar, İslâm'dan önce, tarihle yakından ilgilenirlerdi. Zira babaların ve dedelerin, çocuklar ve torunların bireysel ve toplumsal yaşayışı üzerinde etkili olduğuna inanan “Cahiliye devri” Arapları, ailenin, aşiretin ve kabilenin soy kütüklerinin doğru olarak bilinmesine ve korunmasına büyük önem verirlerdi. İşte bu sebepten dolayı İslam öncesi Arap tarihçiliğini “ensâb ilmi” temsil ediyordu. Araplar geçmişin devamlı olarak hatırlanması için soy-sop

---

⁶⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 94 ,97,107

⁶⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 100, III, 280

⁷⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I,290

⁷¹ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 79

⁷² Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 144

⁷³ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 63, 79

⁷⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 69

⁷⁵ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 367

bilgisine (ensâb), aşiret ve kabilenin millî ve manevi değerlerinin yaşatılıp korunması için de örf ve âdetlerin ve kabileler arası savaşların (eyyâmu'l-Arab) bilinmesine ayrı bir değer verirlerdi. Ancak gerek “neseb” bilgileri gerekse “eyyâmu'l-Arab” hikâyeleri, her hangi bir tarih fikri olmaksızın şifahi olarak ağızdan ağıza dolaşarak nesilden nesile intikal etmiştir.⁷⁶

İbn Kuteybe el-Maârif isimli eserinde, Arapların nesebi ile ilgili müstakil bir bölüm ayırmıştır. Bu konuyu nereden alıntı yaptığını belirtmeden, kitap ve şahıs ismi zikretmeden işlemiştir. Ensâb ile ilgili kaynaklarını tam olarak belirtmemesine rağmen bu bilgileri ensab alimlerinden almış olduğu açıktır. Ensâb ile ilgili bilgileri aktarırken "bazısı şöyle dedi, diğerleri ise şöyle dedi" demektedir.⁷⁷

Ancak İbn Kuteybe'nin İbnu'l-Kelbî, ez-Zubeyrî gibi ünlü neseb alimlerinin eserlerini kullanması, ensâb ile ilgili olarak bunlardan istifade etmiş olabileceğini göstermektedir.

e. Şiir

Arapların İslâm öncesi yaşamları ile ilgili elimizde bulunan en önemli kalıtlar şiirlerdir. Yazılı kültürün hakim olmadığı bu toplum geçmişini ve yaşadığı dönemi şiirlerle ifade etmişlerdir. Şiir ve sanatının İslam öncesi Araplar arasındaki kadar itibar gördüğü bir başka dönem bulmak oldukça güçtür.

⁷⁶ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara, 1991, 37

⁷⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 69. vd

Şiir Arap'ın hayatının bir parçasını teşkil etmekteydi. Öyle ki savaşın ve barışın yerleşmesinde, kabileler arası münasebetlerin seyrinde, inanç ve düşüncelerin ifade edilmesinde şiirin çok güçlü bir rolü vardı. Arapların ticarî panayırlarında şairler fikirlerini, düşüncelerini, kabilelerin üstünlük ve meziyetlerini şiirler aracılığıyla ifade etmektedirler.⁷⁸ Yılın belli mevsimlerinde kurulan panayırlarda yarışmaları düzenlenir, dereceye giren şiirlere özel ödül verildiği gibi özellikle yılın en büyük panayırı olan Ukâz panayırında dereceye giren bu şiirler Ka'be duvarına asılırdı.⁷⁹ İslâmî dönemde de şairlerin toplum içindeki yerlerini koruduklarını müşahade etmekteyiz. Halifeliği döneminde Hz. Ömer, Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be'ye mektup yazarak başta Lebîd olmak üzere Kûfeli şairleri, İslam dininin yayılması için istihdam etmesini istemesi bu tezimizi desteklemesi açısından önemlidir.⁸⁰ Hz. Ali döneminde ortaya çıkan firkalar arası mücadelelerde de şiirin merkezî bir role sahip olduğu bilinmektedir. Emeviler döneminde başta Kumeyt el-Esedî olmak üzere şairler, Emevî iktidarının yıkılması için propaganda yapmışlar ve bunda da oldukça başarılı olmuşlardır.⁸¹

Bu şiirlerin kısmen de olsa yazının yaygın olarak kullanıldığı döneme kadar gelebilmesi Arapların şiire verdikleri değerle ilgili olsa gerektir. Sabri

---

⁷⁸ Sabri Hizmetli, 38

⁷⁹ Sabri Hizmetli, 38

⁸⁰ Bkz. Lebîd b. Rebiâ el-Amirî, *Divân*, Kahire, 1982, 7

Hizmetli haklı olarak şiirin cahiliye dönemi Arapları arasındaki yerinin bilinmesinin, Arapların tarih ve şiire verdikleri değerin ortaya çıkmasını sağlayacağını söylemektedir.⁸² Şiirlerden istifade edilmeden bu dönemi aydınlatmak mümkün değildir. Bunun farkına varan İbn Kuteybe, şiire apayrı bir önem vermektedir. Aynı zamanda bir şiir/edebiyat tarihçisi olan İbn Kuteybe, konuyla ilgili bir kitap kaleme almıştır.⁸³ İbn Kuteybe, bu eserinde özet bir takım tarihi bilgiler ile birlikte cahiliye döneminden hicri III. asrın ortalarına kadar yaşamış olan şairlerin kısa biyografilerini şiirlerinden örnekler sergileyerek vermektedir. Ancak o dönemde yaşamış olan tüm şairleri zikretmenin mümkün olmadığını belirtmiş⁸⁴ olması, onun seçmeci davrandığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca İbn Kuteybe'nin şiirlerde geçen tarihi bilgileri bir başka kitabında⁸⁵ zikretmiş olması nedeniyle bu kitabında fazla değinmediğini belirtmiş olduğundan bu kitaba fazla atıfta bulunmadık.

İbn Kuteybe, **el-Maârif** ile **Uyûnu'l-Ahbâr** adlı eserlerinde tarihî bilgileri aktarırken şiire özel önem vermektedir. O, Resulullâh öncesi hanîfleri

---

⁸¹Bkz. İbrahim Sarıçam, **Kumeyt el-Esedî ve Hâşimiyât**'ı, Ankara, 1991 (Yayınlanmamış makale); Bkz. Lebîd b. Rebiâ el-Amirî, **Divân**, Kahire, 1982, 10, 11; Konu ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Nihat M. Çetin, **Eski Arap Şiiri**, İstanbul, 1973, 9 v.d.

⁸²Bkz. Sabri Hizmetli, 38.

⁸³ İbn Kuteybe, **Kitâbu's-Şi'r ve's-Suarâ**, (Nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire, 1944

⁸⁴ Bkz. İbn Kuteybe, **Kitâbu's-Şi'r**, 3,4.

⁸⁵ İbn Kuteybe bu kitaplarla muhtemelen **el-Maârif** ile **Uyûnu'l-Ahbâr**'a işaret etmektedir

anlatırken bunların fikirlerini şiirlerine dayanarak ortaya koymaktadır.⁸⁶ Şiir ile ensâbın bütünlüğü, diğer tarih eserlerinde olduğu gibi İbn Kuteybe'de de kendisini göstermektedir. İbn Kuteybe Arapların neseplerini aktarırken sürekli dönemin şairlerine ve şiirlerine başvurmakta, ancak bu şairlerin isimlerini zikretmemektedir.⁸⁷

Resulullâh dönemi olaylarını işlerken şiir onun başlıca kaynağını teşkil etmektedir. Cahiliye dönemi, Resulullâh'ın ailesi ve Resulullah dönemini anlatırken kullandığı şiirlerin şairlerini de zikretmektedir.⁸⁸ Aynı metodu Emevî halifelerini anlatırken de kullanmaktadır.⁸⁹

İbn Kuteybe o dönemdeki fırka mensuplarının, firkalarının diğer firkalardan üstün olduklarını ispatlamak için söyledikleri şiirleri aktarmakla yetinmez. Bu savaşlarda kahramanlık gösteren şahıslar ile ilgili kahramanlık şiirlerini de aktarır.⁹⁰ Bilindiği gibi bu tür şiirler bizlere o savaşlar ve katılan savaşçılar hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

İlim ve alimlere özel önem veren İbn Kuteybe, ilim ve alimleri⁹¹ öven

---

⁸⁶ Bkz. İbn Kuteybe, *Kitâbu's-Şuarâ*, 7,8

⁸⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 58,62

⁸⁸ Bkz. İbn Kuteybe *El-Maârif*, 68,70,86,99,100

⁸⁹ Peygamberin Hicretinden bahsederken Ebû Yakzân'ın Hicret'i vasseden şiirini, (Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 15) Resulullah'ın savaşlarını anlatırken Abbas b. Abd'in şiirini, (Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 164), Sahabenin hayatından bahsederken Amr b. Fuheyre'nin (Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 195) ve Eymen İbn Huzeym'in şiirini (Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 198) kullanmaktadır. (Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 195-198)

⁹⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 352, 360, 368

⁹¹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 32, 33, 34, 38

şiiirleri aktararak bunlara verdiği değeri gösterirken zühd ve zahitleri ⁹²de unutmamıştır. Onları öven şiiirler de aktarmaktadır. Bu şiiirler, dönemin sosyal hayatının anlaşılmasında önemli oldukları gibi, dönemin ilim ve kültür tarihi ile tasavvuf tarihini ortaya çıkarması açısından da ayrı bir değere sahiptir.

İbn Kuteybe'nin coğrafya ve botanik ile ilgili temel kaynağının Yunanca ve diğer dillerden yapılan tercümeler olduğunu belirtmiştik. İbn Kuteybe botanik ile ilgili bilgileri bir takım şiiirlerle aktarmaktadır. ⁹³ Bu şiiirler, Arap'ın botanik ile ilgili bilgilerinin sınırlarını göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra İbn Kuteybe, yemekler ile ilgili şiiirler aktararak Arabın yemek kültürü ve günlük yaşamı ile ilgili doyurucu bilgiler vermektedir.⁹⁴ İbn Kuteybe, bu bilgileri **Uyûnu'l-Ahbâr** adlı eserinin III. Cildinin Kitabı't- Tam adlı bölümünde aktarmaktadır.⁹⁵ İbn Kuteybe'nin bu konuya ayrı bir bölüm ayırması onun konuya verdiği değeri göstermesi çok önemlidir. Bu kültür ile şiiiri bir araya getirip yoğurması ve bu şekilde aktarması ise onun kültür tarihindeki zengin birikimini göstermektedir.

---

⁹² Bkz. İbn Kuzeybe, **el-Maârif**, 420, 483, 493,495

⁹³ Ferazdak rneği için Bkz.İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 540,542

⁹⁴ Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 124, 125, 129,131, 145,157,163, 203, 207, 212

⁹⁵ Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 66, 67, 68

f. Meseller (Atasözleri)

İbn Kuteybe'nin kaynaklarından biri de mesellerdir. Arap kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan bu meseller atadan evlada aktarılagelen şifahî kültürün ürünlerinden biridir. İbn Kuteybe, *el-Maârif* adlı eserinde bazı mesellerin tarihçesi hakkında da bilgi vermektedir.⁹⁶ Bu meselleri “Kussâsu Kavm” üst başlığı “adı mesel haline gelenler” alt başlığı altında vermektedir.⁹⁷

Bunun yanısıra İbn Kuteybe, krallar ve sultanlardan bahsederken mesellere yer verdiği⁹⁸ gibi, aile hukukuna dair bir takım hadiseler için de mesellerden örnekler vermektedir.⁹⁹

g. Tefsir Kaynakları

İbn Kuteybe, kendilerinden fazla nakillerde bulunmamakla beraber, “*Kâle'l-Müfessirîn*” (Müfessirler dediler ki) şeklinde müfessirlerden rivayetlerde bulunmaktadır. Ancak eserlerinde bu rivayetleri kimden aldığına dair hiç bir bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁰⁰

Zaman zaman da kullandığı âyetlerdeki kapalı ifadelerin izahında tefsirlere başvurmaktadır. Bu durumda da yine kaynağını izah

⁹⁶ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 328,329

⁹⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, III, 246, 263, 350

⁹⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, III, 246, 250, 263, 267

⁹⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 195, 310

¹⁰⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 608

etmemektedir.¹⁰¹ Bunun kendisinin müfessir olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

İbn Kuteybe, çok nadiren bu rivayetlerin kaynağını vermektedir. Örneğin Peygamberimiz (s.a.v.) 'in nesebini verirken “*Tefsir sahibi olan Salah dediki*” şeklinde kaynağını bildirmektedir. Ancak bu istisnâ bir durumdur.¹⁰² Bu durum, şaz olarak görünen bir rivayeti aktarırken kaynağını zikrettiği, ama müfessirlerin genelinin kabul ettiği bir görüşü *kâle'l- müfessirîn* diye mi naklettiği sorusunu akla getirmektedir.

h. Tasavvuf Kaynakları

İbn Kuteybe'nin başlıca kaynaklarından birini de tasavvuf kaynakları oluşturmaktadır. Onun tasavvuf ile ilgili alıntılarını “*duydum ki*” “*dedi ki*”¹⁰³ şeklinde aktarması nedeniyle sufiler ile doğrudan görüşerek onlardan nakiller yaptığını söyleyebiliriz. İbn Kuteybe, tasavvuf kaynaklarından bunun dışında nakilde bulunmamaktadır. Zaten bilindiği gibi İbn Kuteybe döneminde tasavvuf eser verecek kadar sistemleşmemişti.¹⁰⁴

---

¹⁰¹ Örneğin İbn Kuteybe Tufeylî (Parazit/asalak) meselinin tarihini naklederken Tufeylî'nin Abdullah b. Gatafân b. Sa'd oğullarından olduğunu ve Kûfeli olduğunu, Kûfe düğün yemeklerini araştırması nedeniyle kendisine “Tufeylîyu'l-Arâis” dendiğini, bilahare bunun mesel haline geldiğini belirtmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 612

¹⁰² Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I,32,65

¹⁰³ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 14, 29, 43, 125

¹⁰⁴ Bkz. Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara, 1995, 36 vd.

8. Rivayette Bulunduğu Raviler

İbn Kuteybe “**el-Maârif ve Uyûnu'l-Ahbâr**” adlı eserlerinde genelde Şu ravilerden rivâyette bulunmaktadır.

1. İbn İshâk Muhammed (ö. 151/704) ¹⁰⁵

2. İbnu'l-Hallâl el-Hasan b. Ali b. Muhammed el-Huzeylî ¹⁰⁶

3. İbn ÂiŐe, Ubeydullah b. Muhammed b. Hafs et-Temîmî ¹⁰⁷

4. İbn Uyeyne, Sufyân b. Uyeyne b. Ebû İmrân ¹⁰⁸

5. İbnu'l-Kelbî, HiŐâm b. Muhammed es-Sâ'ib b. Bişr b. Amr (ö. 146/763) ¹⁰⁹

6. İbnu'l-Mubârek Abdullâh b. el-Mubârek b. Vâdîh el-Hanzalî (ö. 201, 816) ¹¹⁰

7. İbn Mes'ud Abdullâh b. Ğafil ¹¹¹

8. İbn Ebî'l-Hivârî ¹¹²

¹⁰⁵ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 15, 34, 151, 156, 158, 168, 171, 183, 184, 197, 208, 349, 352; **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 194; II, 8

¹⁰⁶ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 456,

¹⁰⁷ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 453, 303, **Uyûnu'l-Ahbâr**, 65

¹⁰⁸ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 447

¹⁰⁹ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 124, 319; **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 143,

¹¹⁰ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 37, 55; **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 269

¹¹¹ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 181

¹¹² Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, II, 297, 298

9. İbn Sîrîn Muhammed b. el-Ensârî ¹¹³
10. İbn Mukaffâ' Abdullah (ö. 143/760) ¹¹⁴
11. İbn Ebî Zinâd Abdurrahman b. Abdullâh (ö. 257/870) ¹¹⁵
12. İbrahim b. Sa'd ¹¹⁶
13. İshâk b. İbrâhim b. Muhalled b. Mâ'taf b. Rahâviye ¹¹⁷
14. İshâk b. İbrâhim b. Habîb b. eş-Şehîd ¹¹⁸
15. Ebû Sufyân el-Ğinevî ¹¹⁹
16. Ebû Sufyân b. el-A'lâ ¹²⁰
17. Ebû Sâlih Bazdâm ¹²¹
18. Ebû Yakzân ¹²²
9. Ebû Hureyre ¹²³

¹¹³ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 425

¹¹⁴ Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 107

¹¹⁵ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 220

¹¹⁶ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 562

¹¹⁷ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 287, 488; **Uyûnu'l-Ahbâr**, II, 8

¹¹⁸ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 37, 483; **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 270

¹¹⁹ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 610, **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 48; II, 131

¹²⁰ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 463,

¹²¹ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 122; (Sahibu't-Tefsir olarak anılır fakat Tefsir alimleri bu şahsın tefsirine itibar etmemektedirler. (Bkz. **El-Maârif**, 122, 14 nolu dipnot)

¹²² Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 139, 140, 152, 153, 184, 185, 186, 197, 209, 214, 220, 225, 247, 252, 263, 422, 445...; **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 83, 139; II, 49, 218, 278.. (İbn Kuteybe'nin çok rivayette bulunduğu isimlerin başında gelir.)

¹²³ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 205, 287

20. Ebû Abdullâh el Becelî ¹²⁴
21. Ebû Süleymân ed-Darîmî ¹²⁵
22. Ebû Ubeyd ¹²⁶
23. Ebu'l-Ğâdiye Yâsir b. Sâ'ib el-Cuheynî ¹²⁷
24. Ebû Marzûk et-Tâ'î ¹²⁸
25. Ebu'l-Yemân el-Hakem b. Nâfi' el-Bahrânî ¹²⁹
26. Ebu'l-Hasen el-Medâinî ¹³⁰
27. Ebû'l-Hattâb Ziyâd b. Yahya el-Basrî (ö. 264/868) ¹³¹
28. Ebû Hâtım Sehl b. Muhammed b. Osman es-Sicistânî (ö. 255/868-869) ¹³²
29. Ebu'l-Fadl Abbâs b. Ferec er-Riyaşî el-Basrî ¹³³
30. el-Asmaî Abdülmelik b. Kureyb. (ö. 214/820) ¹³⁴

¹²⁴ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 454, 496

¹²⁵ Bkz. İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, II, 299, 327, 357

¹²⁶ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 463,

¹²⁷ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 257

¹²⁸ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 450, 453,; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 315; II, 129, 208

¹²⁹ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 397

¹³⁰ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif 576; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 116, 196

¹³¹ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 9, 36, 252, 264, 446; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 128

¹³² Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 25, 171, 346, 481; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 116, 124, 144, 196

¹³³ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 428, 440, 450, 456, 436, 466; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 6,7, 131, II, 48, 232

¹³⁴ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 181, 340, 346, 357, 362, 411, 428, 439, 441, 447, 455, 459...; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 116, 214,

31. el-A'meş Süleymân b. Mihrân¹³⁵
32. Enes b. Mâlik (ö. 93/712)¹³⁶
33. El-Evzâî¹³⁷
34. el-Hırmâzî¹³⁸
35. Enes b. Zuneym ed-Dihlî¹³⁹
36. Eymen b. Harîm¹⁴⁰
37. Cerîr b. Hâzım b. Abdullah b. Zeyd b. Şu'câ' el-Ezdî¹⁴¹
38. Cerîr b. Abdulhamid el-Kurtadabî er-Râzî¹⁴²
39. Cafer b. Muhammed b. Ali b. El-Huseyin b. Ali b. Ebî Tâlib.¹⁴³
40. Hammâd b. Zeyd b. Dirhem¹⁴⁴
41. Hâlid b. Muhammed el-Ezdî¹⁴⁵
10. Hârun b. Musâ¹⁴⁶

---

¹³⁵ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 134, 445, 463; a. mlf., Uyûnu'l-Ahbâr, I, 71

¹³⁶ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 172, 557

¹³⁷ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 484

¹³⁸ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 308; Uyûnu'l-Ahbâr, II, 161

¹³⁹ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 233

¹⁴⁰ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 198, 340

¹⁴¹ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 184, 346, 473, 486

¹⁴² Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 456

¹⁴³ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 166, 477

¹⁴⁴ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 449, 471; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 131, II, 12

¹⁴⁵ Bkz. İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, I, 211

¹⁴⁶ Bkz. İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, II, 152

43. Hârîce b. Zeyd ¹⁴⁷
44. el-Haysem b. Adiy ¹⁴⁸
45. el-Zübeyrî, Abdullah b. Mus'ab (ö. 236/850) (155) ¹⁴⁹
46. Zeyd b. Ahzem et-Tâi en-Nebhânî (ö. 257/870) ¹⁵⁰
47. Süleymân b. Harb er-Râsîh ¹⁵¹
48. Sa'îd b. el-Museyyeb ¹⁵²
49. Sa'îd b. Amr b. Ca'del el-Mahzûmî ¹⁵³
50. Şerîk b. Abdullâh b. Ebû Şerîk ¹⁵⁴
51. Şu'be b. el-Hacâc b. el-Verd el-Ezdî ¹⁵⁵
52. eş Şa'îbî Amr b. Şerâhil (ö. 103/721) ¹⁵⁶
53. Abbâs b. Abdulmuttalib ¹⁵⁷
54. Abdullah b. Muattib ¹⁵⁸

---

¹⁴⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 316

¹⁴⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 473; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I,284, II, 212

¹⁴⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 175

¹⁵⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 18, 144, 148, 162, 184; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 1

¹⁵¹ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 502,

¹⁵² Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 162, 189, 254,

¹⁵³ Bkz. İbn Kuteybe, , *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 205

¹⁵⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 451

¹⁵⁵ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 35, 115, 169, 181, 462, 502

¹⁵⁶ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 152, 431, 572, 595

¹⁵⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 35

¹⁵⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 458

55. Abdullah b. Berk b. Habîb es-Sehmî ¹⁵⁹
56. Abdurrahman b. Hüseyin ¹⁶⁰
57. Abdullah b. Hayyân ¹⁶¹
58. Abdurrahman b. Abdullâh ¹⁶²
59. Abdurrazzâk b. Humâm b. Nâfi' ¹⁶³
60. Ahmed b. Musâ ¹⁶⁴
61. Ahmed b. Halîl ¹⁶⁵
62. Abde b. Abdullah ¹⁶⁶
63. Amr b. Hammâd b. Talha el-Kûfi ¹⁶⁷
64. Affân b. Müslim b. Abdullâh es-Saffâr el-Baserî ¹⁶⁸
65. Kâsim b. Hasan ¹⁶⁹
66. Muhammed b. Hâlid b. Hıddâş b. Aclânî el-Mahlebî (ö.
201/816) ¹⁷⁰

¹⁵⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 17,

¹⁶⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 135

¹⁶¹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 156

¹⁶² Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 362, 440, 441, 451,

¹⁶³ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 478

¹⁶⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 146

¹⁶⁵ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 147; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 3, 72

¹⁶⁶ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 72, II, 25, 168

¹⁶⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 36

¹⁶⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 278, 457; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 228, II, 2

¹⁶⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 107, 166

¹⁷⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 35; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 1, 72, 73, 264

67. Muhammed b. Abdullâh b. Huzâî b. Ziyâd¹⁷¹
68. Muhammed b. Yahyâ Ebu'l-Hayl et-Kutâî¹⁷²
69. Muhammed b. Ka'b el-Kurâzî¹⁷³
70. Muhammed b. Davûd¹⁷⁴
71. Muhammed b. Ubeyd b. Abdümelik el-Esedî el-Hamedânî¹⁷⁵
72. Muhammed b. Ziyâd b. Rebi' ez-Ziyâdî el-Basrî¹⁷⁶
73. Muammer b. Amr el-Cürcânî¹⁷⁷
74. Ma'kîl b. Ebû'l-A'la el-Kureyşî¹⁷⁸
75. Mâlik b. Dinâr¹⁷⁹
76. Mucâhîd b. Cebr el-Mekkî¹⁸⁰
77. Müslîm b. Kuteybe¹⁸¹
78. Müslim b. İbrahim b. Abdümelik¹⁸²
79. Musâ b. Talhâ¹⁸³

---

¹⁷¹ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 297

¹⁷² Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 146

¹⁷³ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 201

¹⁷⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 25

¹⁷⁵ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 37; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 2, 122, 123,

¹⁷⁶ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 143, 172, 257; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 1, 199

¹⁷⁷ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 173

¹⁷⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 453,

¹⁷⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 359

¹⁸⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 141, 274

¹⁸¹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 142, (İbn Kuteybe'nin babası)

¹⁸² Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 445; *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 160, II, 158

80. Mansur b. Ammâr ¹⁸⁴
81. Nuh b. Kays ¹⁸⁵
82. Fahd b. Hayyân ¹⁸⁶
83. Fadl b. Dukkin ¹⁸⁷
84. İkrime ¹⁸⁸
85. el-Me'mun ¹⁸⁹
86. Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (Ö. 207/822) ¹⁹⁰
87. Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/812) ¹⁹¹
88. Vehb b. Münebbih (ö. 110/728) ¹⁹²
89. Yezîd b. Hârûn b. Vâhid b. Sâbit es-Sülemî ¹⁹³
90. Yezîd b. Amr ¹⁹⁴
91. Sehl b. Âsım b. Ubeyd ¹⁹⁵

---

¹⁸³ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 230

¹⁸⁴ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 560

¹⁸⁵ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 453

¹⁸⁶ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 501

¹⁸⁷ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 231, 510

¹⁸⁸ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 380; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 146

¹⁸⁹ Bkz. İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, II, 152, 154

¹⁹⁰ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 123, 176, 183, 210, 317, 452, 496

¹⁹¹ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 490, 498; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 265, II, 20

¹⁹² Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 14, 17, 32, 43, 54, 57...;

¹⁹³ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 55, 456

¹⁹⁴ Bkz. İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, I, 23, 68

¹⁹⁵ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 236

92. Eyyub b. Ebû Temîm el-Keysânî es- Sahtiyânî ¹⁹⁶

93. eş-Şabâbe ¹⁹⁷

Şiir rivayetinde bulunduğu kişilerden bazıları

94. İmriu'l-Kays ¹⁹⁸

95. el-Esved b. Serî' el-Temîmî ¹⁹⁹

96. Ebu't-Tufeyl el-Kınânî ²⁰⁰

97. Hassan b. Sâbit el-Ensârî ²⁰¹

98. Sa'd b. Ebî Vakkâs ²⁰²

99. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb ²⁰³

100. Amr b. Udey b. Nasr ²⁰⁴

101. el-Farazdak (ö. 114/732) ²⁰⁵

102. Kays b. Sa'd ²⁰⁶

103. Lebîd b. Rebî'a ²⁰⁷

---

¹⁹⁶ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 218; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 214

¹⁹⁷ Bkz. İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, I, 134

¹⁹⁸ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, , 105, 238, . 314

¹⁹⁹ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 557

²⁰⁰ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 241, 242

²⁰¹ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 151, 281, 224

²⁰² Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 558

²⁰³ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 186, 187

²⁰⁴ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 618

²⁰⁵ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 360, 408, 540

²⁰⁶ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 92

²⁰⁷ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 87, 89

104. el-Kezzâb el-Hirmâzî ²⁰⁸

105. Ebû Ali ed-Darîr ²⁰⁹

106. Ebû'n- Nuvâs Hasan b. Hâni'î (ö. 198/813) ²¹⁰

---

²⁰⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 339

²⁰⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 193

²¹⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 248, 276

B. İBN KUTEYBE'NİN TARİH METODU

1. İbn Kuteybe olayları naklederken genellikle klasik İslam alimlerinin başvurduğu metodu kullanarak, meşhur ismi olan "İbn Kuteybe" ismini kullanma yerine "Ebû Muhammed" künyesini kullanmayı tercih etmektedir.²¹¹

2. İbn Kuteybe yine dönemin ilim anlayışına uyarak kaynağını zikrettiği haberlerin senedini vermektedir.²¹² Bu durumun hadis ilminin İbn Kuteybe üzerindeki etkisinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği gibi İslam'ın ilk asrında tarih, hadis ilminin bir kolu olarak ortaya çıkmış ve ilk dönem tarihçilerinin tümüne yakınına muhaddisler oluşturmuştur. Bunu takip eden dönemde ise ansiklopedik bilgiye sahip alimler yetişmeye başlamış, bunlar tüm ilimlerle uğraşmışlardır. Ancak bu bilginler hadis rivayet metodundan kurtulamamışlar, bu metodu olduğu gibi kullanmışlardır. Bu bilginlerden biri olan İbn Kuteybe bu metodu eserlerinin tümünde kullanmaktadır. O bu metodu kullanırken şu şekilde hareket etmektedir:

a. Muttasil senet ile rivayet ettiği haberlerde kendisi en son râvî konumundadır.²¹³

²¹¹ Bkz. el- Maârif, 1, 16, 17, 18, 19, 143, 182, 235.

²¹² Örneğin "Haddeseni, Ebu Hattâb Kale Hadesena Nuh b. Kays, Kale Hadesenâ Süleymân Ebu Fatıma an Mâviye bnt. Abdullah el-Deviyye, Kalet semi 'tu Ali b. Ebî Talib

²¹³ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 35, 62, 319; Uyûnu'l-Ahbâr, I, 140,

b. Resulullah'tan mürsel olarak rivayetlerde bulunmaktadır.²¹⁴

c. Resulullah'tan doğrudan rivayette bulunmaktadır.²¹⁵

d. Sahabeden doğrudan rivayette bulunmaktadır.²¹⁶ örneğin “ Ömer dedi ki” diyerek Resulullah'tan hadis nakletmektedir. Hz. Ömer ile kendisi arasındaki rivayet silsilesini zikretmemektedir.²¹⁷

e. Merfu‘ rivayet; İbn Kuteybe bazen de “Resulullah merfu‘ bir hadiste buyurdu ki”²¹⁸ şeklinde rivayette bulunmakta, ancak senedin tamamını zikretmemektedir. Bu hadisin merfu‘ olup olmadığı ise meçhuldür.

İbn Kuteybe'nin rivayetleri bu şekilde vermesi bu haberlerin o dönemde meşhur olması nedeniyle olabileceği gibi, muhaddislerin genelde hukukî hükümler içeren rivayetlerin senetlerine özel ihtimam göstermelerine rağmen tarihî bilgiler içeren rivayetlerin senetlerine önem vermeme geleneğinin bir devamı da olabilir.

3- İbn Kuteybe tenkit metodunu kullanmamaktadır:

Örneğin, İbn Kuteybe, Kur'ân'dan Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmek istediğini aktarmakta ve müslüman alimlerden konu ile ilgili bir çok

---

²¹⁴ Örneğin “Mucâhid'den rivayet edildiğine göre Resullullah şöyle buyurdu” diyerek rivayette bulunmaktadır. Oysaki Mucâhid tabiidendir. Resulullah'ı görmemiştir. Fakat İbn Kuteybe Mücâd'den o Resulullah'ı görmüş gibi nakilde bulunmaktadır. *El-Maârif*, 275

²¹⁵ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 62

²¹⁶ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 282; II, 126, 127

²¹⁷ Aynı durum Hz. Aişe (İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, IV, 19); Hz. Ali (İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, IV, 25,30,41; Ebu Hureyre, (İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 278), Muaviye (İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 28) için de geçerlidir.

rivayeti verdikten sonra, İsrailî rivayetleri de zikretmekte, ancak bir sonuca gitmemekte, konuyu kapalı bırakmaktadır.²¹⁹

²¹⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 295

²¹⁹ İbn Kuteybe konu ile ilgili olarak şöyle demektedir. “*Tevrat'ta Zebih'in (Kurban edilenin) İshâk olduğunu okudum*”. Muhammed b. Hâlid b. Hidâş bana haber verdi ve dedi ki: Selm b. Kuteybe bize haber verdi ve dedi ki Hasan. Ahnef'ten o da Abbas b. Abdulmuttalib'den haber verdi ve dedi ki “*Zebih (Kurban edilen) İshâk'tır.*”

Ebu'l-Hattâb Bize haber verdi ve dedi ki, Ebû Davud Şu'be'den, o da Ebû İshâk'tan, o da Abdullah'tan naklen haber verdi ve dedi ki “Zebih İshâk'tır”

Bana haber veren ravi dedi ki “İshâk b. İbrahim eş-Şehidî bana haber verdi ve şöyle dedi: “Yahya b. Yemân İsrail'den o da, Sur'yer'den o da Mucâhid'den o da İbn Ömer'den rivayet etti: “Zebih İsmail'dir.”

Muhammed b. Ubeyd bize nakletti, Müslim b. İbrahim Kasım b. Fadl'dan, O Hacâc b. Haccâc'dan o da Şair Ferazdak'tan bize haber verdi ki “Ebu Hureyre'den Resulullah “Zebih'in İsmail” olduğunu söyledi. (İbn Kuteybe, el-Maârif, 37, 38)

İbn Kuteybe bu rivayetleri aktardıktan sonra hiç bir yorum yapmamakta, konuyu olduğu gibi bırakmaktadır. Aynı durum yaratılışın başlangıcı için de geçerlidir. İbn Kuteybe yaratılışın başlangıcı için şu bilgileri nakletmektedir:

“Tevrât'ta okudum” Allah'ı Teâlâ'nın yaratıklarından ilk yarattığı, gökle yerdir. Yer harap ve başta karanlık, uçsuz bucaksız suların üzerini kapatmıştı. Allah'ın rüzgarı suların üzerinde tabakalanmıştı. Allahü Teâla nur olmasını emredince nur oldu. Bunu Allah güzel gördü ve karanlıktan ayırarak gündüz olarak isimlendirdi. Karanlığı da gece olarak adlandırdı, bundan sonra akşam ve Pazar günününün sabahı oldu. Allah azze ve celle, suyun tavan olmasını buyurdu, suyun ortası açılarak alttaki su ile üsteki suyun arası açıldı, yukarıda kalana gök (sema) adını verdi, bunu müteakip akşam ve Pazartesi günününün sabahı oldu”

İbn Kuteybe Tevrat'tan yaptığı bu alıntidan sonra *Ebu'l-Hattâb Ziyad b. Yahyâ'nın Ebû Salih Abdurahman b. Kays'tan rivayet ettiğine göre Hz. Ali “El-Bahrü'l-Mescûr” ayetindeki “el-bahr” kelimesini açıklarken, el-bahr'in arşın altında olduğunu söylemektedir. İbn Kuteybe nakilde bulunduğu Ebu'l-Hattâb Ziyad b. Yahya'nın bu rivayetine dayanarak Tevrat'ın zikrettiği gibi semanın iki su arasında olduğu ile bu rivayet arasında benzerlik var demektedir.*

4- İbn Kuteybe mümkün olduğu kadar ilk el kaynak kullanmaktadır.²²⁰

İbn Kuteybe yaratılışla ilgili olarak Tevrat'tan şu nakilde bulunur:

"Allah azze ve celle'nin yaptığı işler Cuma gününün sabahı kemâle erince yedinci günde, yarattıklarından yaratmayı kesti. o günü kutsal kılarak istirahata çekildi."

İbn Kuteybe Tevrat'tan bu nakilde bulunduktan sonra, Ebû Muhammed "Şöyle dedi" diyerek "el-istirahat" kelimesini: *Bir işi bitirmek, tamam etmek ve ondan ayrılmaktır, şeklinde açıklar ve buna delil olarak Rahman Suresi'nin 31. ayetini "Semufriğû lekum eyyûhe's-sakâlân"nı göstererek bunun manası: "yöneleceğiz"dir diyerek şu açıklamada bulunur: "Allahu azze ve celleyi bir yaratıştan diğer bir yaratış alıkoymaz" (Bkz. İbn Kuteybe, El-Maârif, 9, 10,11) İbn Kuteybe Hz. Adem'in yer yüzüne gönderilişi ile ilgili bilgileri naklederken, kendisinin sıkça rivayette bulunduğu Vehb b. Münebbih'den direk olarak şu nakilde bulunur. Vehb b. Münebbih şöyle zikreder: "Cinler Adem'den önce yer yüzünün sakinleri idiler. onlardan bir tâife küfretti ve kan döktüler. Cenab-ı Hak semâ ehlinden meleklerden bir orduya emretti. "ki İblis onlardan'dır ve onların reisidir" ve derhal yere indiler ve orayı cinlerden temizlediler..." der ve buna delil olarak şu ayet-i kerimeyi zikreder. "Cinleri de daha önce dumansız ateşten yarattık." İbn Kuteybe bunları naklettikten sonra hiç bir yorum yapmadan konuyu kapatır. İbn Kuteybe Hz. Adem'in kaç yıl yaşadığı ile ilgili olarak "Tevrat'ta Adem'in dokuz yüz otuz yıl yaşadığını buldum" dedikten sonra, Vehb b. Münebbih'den Adem A.S.'in bin yıl yaşadığını rivayet eder. "Vehb dedi ki Adem bin yıl yaşadı" dedikten sonra bu iki rivayet ile ilgili hiç bir yorum ve açıklama yapmadan konuyu olduğu gibi bırakır. (Bkz. İbn Kuteybe, El-Maârif, 15,16,17,18,19)*

²²⁰ İbn Kuteybe Peygamberlerin hayatından bahsederken kullandığı ilk el kaynağı Tevrat'tır. Örneğin Nuh (a.s)'in gemisiyle ilgili olarak Tevrat'tan şunları nakleder: "Allah azze ve celle, ona vahyetti ki gemi yap, onun uzunluğu üç yüz genişliği elli, yüksekliği otuz arşın olsun, kapısı da genişliğinin cephesinde olsun. Sen, hanımın, oğulların, senin ve oğullarının hanımları ile birlikte bu gemiye gir, her canlıdan çiftleri "bir erkerle bir dişi" bu gemiye al çünkü ben kırk gün kırk gece yer yüzüne yağmur yağdıracağım. Yer yüzünde yarattığım her şeyi helak edeceğim. Sen bir tabut yap Adem'in cesedini onun içine koy, tabutu Şimşir ağacın'dan yapmalısın, bir senelik azığını da yanına almalısın. Nuh Allah-u Teâlâ'dan aldığı bu emirleri yerine getirdi. (Bkz. İbn Kuteybe, El-Maârif, 22) İbn Kuteybe başka bir konuyu anlatırken de Tevrat'tan şu nakli yapar: Hücer İsmâil'i doğurduğu sırada İbrahim

---

(A.S.) Seksen altı yaşında idi. Sâre İshâk'ı doğurduğu zaman İbrâhim (A.S.) yüz yaşında idi. Sâre yüzyirmiyedi yıl yaşadı ve Kinâne yurdunda vefat etti. (Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif 32)

İbn Kuteybe Dâvud ve Süleymân (A.S.)'ın kıssalarından bahsederken Dâvud'un Calut'la olan mücadelesine değinir ve İsrailoğulları'nın yer yüzünde çıkardıkları iki bozgundan bahsederken konuyu izah için Kur'ân'dan nakillerde bulunur: **“Bunlardan ilkinin zamanı gelince, üzerlerine güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar evlerin arasında dolaşarak sizi aradılar, bu yerine getirilmiş bir vaad idi.”**

“Sonra onlara karşı size tekrar galibiyet ve zafer verdik, servet ve oğullarla gücünüzü artırdık, sayınızı daha da çoğalttık”

“İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş, kötülük ederseniz, yine kendinize kötülük etmiş olursunuz. Artık diğer cezalandırma zamanı gelince, yüzümüzü kara etsinler daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi tahrip etsinler diye başınıza yine düşmanlarınız musallat kıldık” (Bkz. El-Maârif, 46,47)

İsa (A.S.)ın hayatından bahsederken de İncil'den şu alıntıyı aktarmaktadır:

İncil'deki habere göre, Meryem oğlu İsa'yı, kendisinden sakındığı hükümdar Herdâs'tır. İsa Beytu'l-Lahm-Yahûzâ'da doğdu. “Herdâs öldüğü zaman, Yusuf rüyasında kendisi ve annesinin el-Halil bölgesine götrüleceğini gördü” gitti Nâstre denen köye yerleşti. bundan dolayı Nasâra dendi. (Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 53)

İbn Kuteybe'nin Peygamberimizin hayatı ve gazveleri ile ilgili kullandığı ilk el kaynakları; Kur'ânı Kerim, İbn İshâk ve Vâkidi'dir. Örneğin Bedir gazvesinde Kureyşten yemek yedirenlerin isimlerini sıralar, (Abbas b. Abdulmuttalip, Uteybe b. Rebîa, Hâris b. Amr b. Nüfeyl, Hakîm b. Hizâm, Nadr b. Hâris, İbn Keldâ ...) ve bunlar için inzal olduğunu söylediği ayeti kerimeyi aktarır. **“Şüphesiz ki inkâr edenler mallarını Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar. Daha da harcayacaklar. Ama sonunda bu onlara yürek acısı olacak ve en sonunda mağlûp olacaklardır. Kafîrlikte ısrar edenler ise cehennemde toplanacaklardır”** Enfâl, 36. (Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif 154)

Bedir gazvesinde müşriklerden katledilen ve esir düşenlerin sayılarını aktarırken İbn Kuteybe, İbn İshâk'tan alıntıda bulunur, aynı şekilde Uhud gazvesinde Müslümanlardan şehid olanların ve müşriklerden katledilenlerin isim ve sayılarını belirtirken İbn İshâk'tan nakilde bulunur. **“Bedir gününde müşriklerden elli kişi katledildi. Kırk dört kişi ise esir düştü”** (Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 155). **“İbn İshâk dedi ki”** Uhud gazvesi hicri üçüncü senenin şevvâl ayında oldu. Kureyş Resulullah ile harb etmek için yürüdüğünde, Resulullah ve beraberinde

5- Tarihî olayların bir kısmını ele alırken detaya girmekten kaçınmaktadır. Detaya girmekten kaçınmasının sebebi bu olayların bilinen rivayetler olduğunu düşünmüş olabileceği gibi, elinde konu ile ilgili yeterli materyalin olmaması da olabilir.

6-İbn Kuteybe, zaman zaman birbirleriyle çelişen rivayetleri peş peşe sıralamakta bunlar arasında tercihte bulunmamaktadır. Bu durumda tercihi okuyucunun kendisine bırakmakta, okuyucunun sonuca varmasını istemektedir.

7. İbn Kuteybe, kaynaklarını büyük ölçüde belirtmemektedir.

Kaynaklarını belirtmemesinin nedeni kitabın gereğinden fazla şişmesini engellemek isteği olabileceği gibi o dönemin geleneğine uygun olarak kaynaklarını belirtmemiş olduğunu da söylemek mümkündür.

8- Konu ile ilgili -birbiri ile çelişse dahi- az sayıda rivayet kullanmaktadır. Az sayıda rivayeti kullanması bu rivayetleri daha önce bir ön elemeye tabi tuttuğunun bir göstergesi olabilir. Dolayısıyla İbn Kuteybe, birbirleriyle çelişen rivayetlerin en güçlülerini almış olması muhtemeldir.

9- Güçlü bir dil bilgini olan İbn Kuteybe, bazen kapalı ifadeleri izah ederken şiirden deliller sunmakta, bazen de işlediği konu ile ilgili şiirler

---

ki Müslümanlar da yola çıktılar. ... Kureyş'in sayısı üç bin kişi. Müslümanların sayısı ise yedi yüz kıstı idi... (Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 158, 159)

rivayet etmektedir.²²¹

10-Aldığı rivayetleri şu ifadelerle aktarmaktadır:

a) **Kâle**; İbn Kuteybe “kâle” ifadesini iki şekilde kullanmaktadır.

1- Kendi görüşünü zikretmek için kullandığı “kâle Ebu Muhammed”

---

²²¹ Örneğin “Allah’ın yardımı ve zaferi gelip de insanların bölük bölük Allah’ın dinine girmekte olduklarını gördüğüm vakit...” Nasr süresi, 1,2. Ayetini zikrettikten sonra Abbas b. Abdulmuttalip şöyle dedi diyerek şu şiiri aktarır:

“Resulullah’a savaşta yedi kişi olarak yardım ettik,

Kaçan kaçtı, onlardan bir çoğu da dağıldı

sekizincimiz, Allah yolunda acı duymadan kendine isabet eden darbeye,

kılıcı ile birlikte ölüme yürüdü”

“Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif 164 , 165) İbn Kuteybe, Abdullah b. Ömer’in çocuklarından bahsederken oğlu Selime gösterdiği sevgiden dolayı kınandığını aktardıktan sonra buna karşılık Abdullah b. Ömer’in söylediği şu beyiti nakleder:

“Selim hakkında beni kınarlar,

Ben de onları kınıyorum,

Nasıl kınamam ki

Selim, benim göz bebeğimdir” (Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 186)

İbn Kuteybe, “Osman Kureyş içinde sevilen bir kimse idi” dedikten sonra, onun hakkında söylenen şu şiiri nakleder:

“Seni ve rahmanı seviyorum

Kureyş’in Osman’a sevgisi

Mizana kadar devam edecek”

(Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 192). İbn Kuteybe “Makâmin kerimin” ayetinde geçen “makam” ifadesini minber olarak açıkladıktan sonra “Şâir dedi ki”diyerek şu şiiri nakletmektedir:

“Biz mescitlerimizi inşa ve imâr ederiz.

Orada kendimiz (imamlarımız) için Menâbir makamları bulunur

Orada bulunulduğunda Başka kavimlerin kelimelerinden ve sözlerinden konuşulmaz”

(Bkz. İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, II, 257)

ifadesi ²²²

2- Başkalarından aldığı görüşü ifade ederken kullandığı “**kâle**” örneğın “**kâle İbn İshâk**” (*İbn İshak dedi ki*) ²²³ “**Kâle Vehb b. Münebbih**” (*Vehb b. Münebbihe dedi ki*) ²²⁴ “**kâle Vakidî**”, “**kâle Ebû Salih**”, “**kâle Aherûn**”, “**kâle Ebû Yakzân**”, “**kâle Süleymân b. Harb**” “**kâle Asmaî**” gibi alıntılarla “**kâle**” ifadesi ile rivayette bulunur.

b- Kâlû ifadesi ile aldığı rivayetler: Bu rivayet tarzında kimden alıntıda bulunduğu belli değildir. ²²⁵

c) Yukâlu, “denir ki” ifadesi ile yaptığı rivayetler. ²²⁶

d) Haddesenî- Haddesenâ: ifadesi ile naklettiği rivayetler. ²²⁷

İbn Kuteybe **el-Maârif** ve **Uyûnu'l-Ahbâr**'da en fazla bu ifade ile rivayette bulunmaktadır.

e) Belleğani ifadesi ile yaptığı rivayetler ki bu tarzdaki rivayetleri

²²² Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 12,19,24,57...

²²³ Bkz. ; İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 194, 195; **Uyûnu'l-Ahbâr**, II, 92,93,94

²²⁴ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 290; **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 47; II, 78

²²⁵ Bkz. ; İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 194, 195; **Uyûnu'l-Ahbâr**, II, 92,93,94

²²⁶ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 290; **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, 47; II, 78

²²⁷ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 9. (*Haddesenî Zeyd b. Ahzem. kâla Haddsam Yahya b. Kesir kala. Haddasani Osman b. Sa'd an Hasan an Utbe an ehihi* (İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr** I, 38). *Heddesena Ahmed b. Halil Kâka. Haddasana Muhammed b. El-Husayb kâla Heddesenî Evs b. Abdullâh b. Bureyd an Ahîhi Sehl an Bureyde kâla. kâla Rasulullah.*

oldukça azdır.²²⁸

f) “**Kare’tu**” ifadesini kullanarak yaptığı rivayetler.²²⁹

g) **Semi’tu** ifadesi ile aldığı rivayetler.²³⁰

h) **Revâ-Rûviye** ifadesi ile yaptığı rivayetler.²³¹

ı. **Zûkire** ifadesi ile yaptığı rivayetler.²³²

c. Eleştirildiği Yönler:

İbn Kuteybe’ye yöneltilen eleştirilerin başında genelde yaratılış ve peygamberler tarihini aktarırken isrâiliyata dayanan rivayetleri sıkça kullanması gelmektedir. Bu rivayetleri ayırt edebilecek imkana sahip olduğu halde, bunu yapmamış olması noktasında eleştiriye tabi tutulmuştur.²³³

²²⁸ (*Belleğeni an Abbâd b. Kesir an Ukeyl an Zûhri an Ubeydullah b. Abdullah an ibn Abbâs kâla. kâla Rasulullah...*) . II. 89 (*Belleğeni an Halil b. Ahmed ennehu kâla...*), Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, I, III II, 112, 113,268, 288,

²²⁹ Bu şekilde bulunduğu rivayetlerde “**Karatu**” “**Okudum**”, 1, Tevrat’ta okudum “Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 9, 18,25,32,2; “*İncil’de okudum...*” Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, II, 270 3. “*Acem kitaplarının birinde okudum...*” Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, II, 179, 4. “*Hint kitaplarında okudum...*” Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, III, 24, 5. “*Kelile ve Dimnede okudum...*” İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, II, 179

²³⁰ İbn Kuteybe’nin kitaplarında çok az olarak rivayetleri aktarırken kullandığı ifdelere dendir.. Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, II, 367 “*Semi’tu hadu’l-Uhbâd yakûl...*”

²³¹ Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 62. (Rûviye enne nebî (S.A.V.) kâle...), “*Rava Affan an Hammad b. Seleme an sabit an Ebi Râf. kâla. İbn Kuteybe*” *Rava*) ifadesi ile pekçok rivayette bulunmuştur. (Bkz. İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr**, II, 449

²³² Bu fade ile nadir olarak rivayette bulunmaktadır. **el-Maârif** ve **Uyûnu'l-Ahbâr** bir iki yerde bu ifade ile rivayette bulunmuştur. Bkz. İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 130; **Uyûnu'l-Ahbâr**, II, 366

²³³ İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 113, 114

İbn Kuteybe'nin eleştirildiği diğer bir yön ise; olayları aktarırken fazlaca detaya girmeden kısa başlıklar halinde konuyu sunması, naklettiği bu konularla ilgili alıntı yaptığı kaynağı vermemesi ve kendinden çok önce yaşamış olan şahıslardan sanki onları görmüş ve dinlemiş gibi aktarımlarda bulunmasıdır. Örneğin Vehb b. Münebbih'den yaptığı nakiller bu mahiyettedir. Anlattığı konulardan her hangi birisinde Tevrat'tan veya İncil'den yaptığı alıntıdan sonra eğer bu konu Kur'ân'da da işleniyorsa, konuyla ilgili Kur'ân'dan ayetler delil olarak getirmiş, fakat iki görüş arasındaki farkı açıklama ve yoruma tabi tutmadan olduğu gibi bırakmıştır. Bu şekilde olayı aktararak neticeye gitmemesinden dolayı da İbn Kuteybe eleştirilmektedir.²³⁴

İbn Kuteybe'ye yöneltilen eleştirilerden birisi de özellikle Peygamberlerin hayatını anlatırken aklın ve mantığın kabul edemeyeceği İsrailî haberlere yer vermesi, Arapların nesebinden bahsederken ise konuyu kısa tutması ve bu konuda aktarımda bulunduğu kaynak ve şahısların ismini zikretmemesidir. Yine İbn Kuteybe, fırkalar arasındaki fikrî mücadelelerde taraf olduğu akımı desteklemek için Kur'ân'ı Kerim'den delillendirmelere başvurmasına rağmen, toplumsal ve sosyal olaylarda Kur'ân'ı referans olarak almaması da eleştirildiği yönlerdendir.²³⁵

---

²³⁴ İbn Kuteybe, el-Maârif. 114, 115

²³⁵ İbn Kuteybe, el-Maârif., 114,116

Dârekutnî, Ebû Hasan Ali bin Ömer b. Ahmet b. Mehdi (Ö.b 385/995) ve Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî (Ö. 458/1065-1066) İbn Kuteybe'yi müşebbihe ve mücessime taraftarı olarak itham etmektedirler. Dârekutnî "İbn Kuteybe'nin söylediği sözler onun bu akıma mensup olduğunu kanıtlamaktadır." Demektedir. Bu iddiâda bulunan şahıslar her halde İbn Kuteybe'nin "Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân" ve "er-Red a'le'l-Cehmiyye ve Muşebbihe" adlı eserlerini görmemişlerdir!

Ebû Hasan Ahmed b. Fârisî (Ö.390/999-1000) ise İbn Kuteybe'nin güvenilir (sika) birisi olmadığını, haberleri birbirine karıştırdığını ve gerçek dışı haberler aktardığını ileri sürmüştür.²³⁶ Ancak İbn Fâris, bu iddiasını destekleyen yeterli kanıt verememektedir.

İbn Kuteybe'ye yöneltilen bu eleştirilere rağmen onun güvenilir, sadık birisi olduğunu söyleyenler de vardır. Örneğin, Hatîb el-Bağdâdî onun güvenilir birisi olduğunu belirtmek için "*Dinde ve amelde sika*" idi der. İbn Teymiye ise İbn Kuteybe için "*Câhız Mü'tezile için ne ise, İbn Kuteybe de Ehli sünnet için odur*" demektedir.²³⁷

---

²³⁶ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif., 58, 59

²³⁷ Bkz. İbn Kuteybe, el-Maârif, 57, 58.

S O N U Ç

Müslümanlarda tarih yazımı, öncelikle İslamiyet'in kendini gelecek nesillere intikal ettirme hedefine borçludur. Bundaki temel espri sadece dünyevi amaçlar, öğrenme ve öğretme arzusu değil, bilakis Hz. Peygamber'in sîretini yeniden ihya etme, kitaplara aktarma ve Resulullah'ın böylece gelecek kuşaklara örnek olmasını gerçekleştirmeyi gaye ve hedef edinmiştir. Müslüman tarihçiler bu hedefi adeta kutsal bir görev olarak kabul etmişlerdir. Bu bakımdan tarih yazımında çok değişik konuları içine alan hadislerin yazıya geçirilmesine, tedvin ve tasnifine çalışıldığını görmekteyiz. Hadisin söz konusu safhaları içinde İslâm tarihçiliğinin ilk türleri olan siyer-meğâzî ilimlerinin temelleri atılmış ve neticesinde türünün ilk örnekleri olan İbn İshâk'ın *Sîre'si Vâkıdî'nin Megâzî'si* ortaya çıkmıştır.

Hicrî ilk üç asır İslam tarihçiliğinin en verimli dönemidir. Bu zaman dilimi içinde Cahiliye tarihi derlenmiş, "Eyyâmu'l-Arab" ile ilgili pek çok sayıda çalışma yapılmış, "Ensâb" ilmi yazılmış, ridde, emvâl, harâc, tabakât, ve fetihlerle ilgili kitaplar te'lif edilmiş, kültür ve medeniyet tarihleri, şehir ve genel tarihlerin en güzel örnekleri ortaya çıkmıştır.

Bu dönem tarihçiliğinin en bariz karakteristik özelliği, şifâhî tarihçilik olarak adlandırılan kıssa üslubunun yaygınlığı ve bunun kişiden kişiye değişmesi, isnad metodunun kullanılması ve rivayetçiliğin esâs olmasıdır. Bunu yanında tarihî malzemenin düzenlenmesinde kronolojiye dikkat edilmiş,

olaylar tüm detayları ile ele alınmıştır.

Hicri III. Asır'da Bağdât'ta müstesna bir ilim çevresinde yaşamış olan İbn Kuteybe, döneminin en meşhur alimlerinden dersler almış, fıkıh, hadis, dil, edebiyat, tefsir ve tarih alanında önemli eserler ortaya koymuştur. Ayrıca İbn Kuteybe, yaşadığı devirdeki fikrî tartışma ortamına iştirak ederek kendi görüşlerini açıkladığı eserler te'lif etmiş ve döneminin -tabir caizse- ehli sünnet ekolünün savunuculuğunu üstlenmiştir.

İbn Kuteybe'nin eserlerinde tarihî vakıalar yaratılıştan (*mebdeu'l-halk*) tan başlar. İbn Kuteybe, tarih alanında yazdığı “el-Maârif” isimli eserine yaratılıştan başlayarak kendi dönemine değin vuku bulmuş olayları kronolojik olarak detaylara girmeden öz ve güçlü ifadelerle anlatmaktadır. İbn Kuteybe, tarih kitapları olan “el-Maârif” ve *Uyûnu'l-Ahbâr*” adlı eserlerinde ele aldığı tarihî hadiseleri anlatırken, dilci olması nedeniyle güzel bir dil kullanmış, olayın önemli noktalarına işaret etmiş, konuyu açıklayıcı şiirler zikretmiş ve olayın vuku bulduğu tarihi titizlikle tesbit etmiştir.

İbn Kuteybe gerek “el-Maârif” gerekse “Uyûnu'l-Ahbâr” adlı eserlerinde isnat ve rivayet metodunu takip etmeye azamî ölçüde gayret göstermiştir. Eserlerinde kaynak zikretmeden aktarımlarda bulunduğu rivayetlere rastlansa da bunlar fazla bir yekun tutmamaktadır. Tarihî malzemesini geniş tutmaya çalışmış olan İbn Kuteybe'nin konu anlatımındaki materyalleri oldukça zengindir.. Örneğin Yahudî, Hıristiyan, Bizans, Hint, Yunan ve İran kaynaklarını kullanmıştır.

İbn Kuteybe'nin kullandığı tarih metodunda dikkatimizi çeken önemli bir özellik de tarafsız bir bakış açısına sahip olmasıdır. Çünkü İbn Kuteybe işlediği konularda kendi bakışını ön plana çıkarma yerine elindeki malzemeyi, farklı rivayetleri ve konuyu anlatan değişik kaynakların farklı yaklaşımlarını hiç bir müdahalede bulunmadan, tarafsız bir şekilde, olduğu gibi aktarır ve hiç bir yorum yapmaz.

İbn Kuteybe'nin tarih ilminin dışında değişik ilim dallarında eser vermiş olması, tarihî olayları aktarırken bu birikimi onun konuyu daha detaylı olarak anlatmasına yardımcı olduğu gibi, kendi dönemi ve kendinden önceki dönemlerde yaşamış hadis, fıkıh, tefsir, edebiyat, dil alanlarında temayüz etmiş kişilerin hem isimlerini hem de görüşlerini aktarmasına yardımcı olmuştur.

İbn Kuteybe seleflerinden aldığı zengin tarihî malzemeyi daha da zenginleştirerek kendisinden sonraki nesillere muazam bir tarihî servet bırakmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- AHMED, Emin, **Duha'l-İslâm**, I-111 Beyrut, 1985
- ALTINTAŞ, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara, 1985
- el-ÂMÎRÎ, Lebid b. Rebîa, **Divân**, Kahire, 1978
- el-BAĞDÂDÎ, Ahmed b. Ali el-Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, I-XIV, Kahire, 1972.
- el-BAĞDÂDÎ, İsmâil paşa, **Hediyetu'l-Arifin, fi Esmâi'l-Müellifin ve Asâri'l-Musannifin** I-II, İstanbul, 1951-1955
- el-BEYHÂKÎ, Zahiruddîn, **Târîhu Hukemâi'l-İslâm** (thk. Muhammed Kurd Ali) Dimeşk, 1994
- BİLMEN, Ömer Nasuhî, **Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Mufessirin**, I-II, İstanbul, 1974
- DAYF, Şevkî, **el-Medârisü'n-Nahvîyyîn**, Mısır, 1967
- ÇETİN, M. Nihat, **Eski Arab Şiiri**. İstanbul, 1973
- DEMİRCİ, Mustafa, **Beytü'l-Hikme**, İstanbul, 1996
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, **İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler**, (Hazırlayan, Yüksel Kanar), İstanbul, 1991
- HATİPOĞLU, M. Said, **Hz. Peygamberin Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasî-İçtimaî Hadiselerle Hadis Münasebeti**. Ankara, 1967 (Basılmamış Doçentlik Tezi).
- HASAN, İbrahim Hasan, **Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal, İslâm Tarihi**, I-VII, (Ter. İsmâil Yiğit, Sadrettin Gümüş). İstanbul. 1991

HİZMETLİ, Sabri, **İslâm Tarihçiliği Üzerine**, Ankara, 1991

HİTTİ, Philip, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi** (tr. Salih Tuğ), I-II, İstanbul, 1989

el-HUDARÎ, Muhammed Bek, **Muhâdarâtü Tarîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye**, Kahire, 1980

İBNU'L-ÂRABÎ, **El Avâsım Mine'l-Kavâsım** (thk. Muhibbuddîn Hatîb), Beyrut, 1979

İBNU'L-ENBÂRÎ, **Nüzhetu'l-Elbâ' fi Tabakâti'l-Udebâ**, Bağdat, 1979

İBNU'L-ESÎR, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim, **el-Kâmîl fi't-Târih**, I-XIII, Kahire, 1967,

_____ **el-Lubâb fi Tehzîbi'l-Ensâb**, I-III, Kahire, 1964

İBN HACER, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, **Lisânu'l-Mizân**, I-II, Beyrut, 1971

İBN HALLİKÂN, Ahmed b. Muhammed, b. Ebî Bekr, **Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân**, I-VI, Beyrut, 1977

İBN KESÎR, İmâduddin Ebû'l Fıdâ İsmail b. Ömer **el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târih**, I-XII, Kahire, 1962

İBN KUTEYBE, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, ed-Dineverî, **eş-Şi'r ve's-Şu'arâ**, (thk. Mufid Kumeyhâ, Nazîm Zarzor), Beyrut, 1985

_____ **el-Maârif**, (thk. Servet Ukkâşe), Kahire, 1992,

_____ **Te'vîlu Muşkilî'l-Kur'ân**, (thk. Ömer Muhammed Sâid

Abdulaziz), Kahire, 1989.

_____ **Uyûnu'l-Ahbâr**, (thk. Yusuf Ali Tavîl), I-IV, Beyrut, 1986.

_____ **Hadîs Müdâfaası**, (ter. M. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul, 1979.

İBN MANZUR, **Lisânu'l-Arab**, I-VI, (thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasaballâh, Haşim Muhammed eş-Şâzelî), Kahire, 1982.

İBNU'N-NEDİM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Ebû Yakub, **el-Fihrist**, (Thk. İbrahim Ramazan), Beyrut, 1994.

el-KİFTÎ, Cemaluddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf, **Kıtâbu'l-Ahbârî'l-Ulemâ bi Ahbârî'l-Hukemâ**, Mısır, 1908.

KURT, Mustafa, **İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı**, İstanbul, 1996

en-NEVEVÎ, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, **Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lugât**, I-II, Kahire, 1974

PAMUKÇU, Ekrem, **Bağdat'ta İlk Türkler**, Ankara, 1990

SARIÇAM İbrahim, **Kumeyt b. Zeyd el-Esedî ve Haşimiyât'ı** (Basılmamış makale), Ankara, 1994

SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, **İslâm Tarihi Kaynağı Olmak Bakımından Coğrafya** (Yayınlanmamış çalışma), Ankara, 1996

_____ **Kuruluşundan Emevilerin Sonuna Kadar Kûfe Tarihi**,

(Basılmamış Yüksek Lisasn Tezi), Ankara, 1995

es-SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî, **Kıtâbu'l-Ensâb**, I-X, Beyrut, 1981

es-SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurahman b. Ebi Bekr, **Buğyetu'l-Vuât fi**

Tabakâti'l-Lûğaviyyîn ve'n-Nahviyyîn, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim) I-II, Kahire, 1976.

UNAT, Faik Reşit, **Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu**, Ankara, 1988.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, (thk. Ali Ebû Zeyd, Suayb el-Arnâvûtî), I-XXXIII, Beyrut, 1983.

ZİRİKLÎ, Hayrettin, **el-A'lâm Kâmûsi Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müstarabîn ve'l-Müşterikîn**, I-VIII, Beyrut, 1984.

BROCKELMANN, Carl, "İbn Kuteybe", **İ.A**, Ankara, 1993

DEMİR, Fahri, "el-İmâme ve's-Siyâse Adlı Eser Üzerine", **Diyanet Dergisi**, XXX. 31-44. 1995